

Soenita M. Ganpat
Gijs Verwajen

— Weerbare gemeenschappen — tegen ondermijning

De ondersteuning en advisering van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit aan gemeenten geëvalueerd

Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning

De ondersteuning en advisering van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit aan gemeenten geëvalueerd

Soenita M. Ganpat
Gijs Verwaijen

Utrecht, Februari 2025

Inhoud

	Samenvatting	4
1	Inleiding	5
2	Acties van gemeenten	8
3	Ondersteuning en advisering van de ESS	11
4	.Ervaringen van gemeenten met de ondersteuning en advisering door de ESS	13
5	Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met de ESS	19
6	Veranderingen in werkwijze van gemeenten	22
7	Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met gemeenschappen	24
8	Aanbevelingen van respondenten	27
8.1.	Aanbevelingen op rijksniveau	27
8.2.	Aanbevelingen op gemeentelijk niveau	27
8.3.	Aanbevelingen op uitvoerend niveau	28
9	Overkoepelende conclusie	29
	Bijlage 1: Onderzoeksopzet	32

Samenvatting

Sinds januari 2023 werkt de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) aan het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning'. In dit project ondersteunt de ESS gemeenten bij het vergroten van bewustwording over ondermijnende criminaliteit binnen gemeenschappen en biedt hierbij handelingsperspectieven. Het project richt zich vooral op gemeenschappen waarmee gemeenten weinig of geen contact hebben. Tot nu toe heeft de ESS veertien gemeenten geadviseerd en ondersteund om de weerbaarheid van deze gemeenschappen te versterken.

Dit verkennende onderzoek had als doel zowel het proces als de effecten van de ondersteuning en advisering door de ESS aan de veertien gemeenten te evalueren. In het onderzoek stond het perspectief van gemeenten centraal. Ook werd onderzocht hoe de gemeenten de ondersteuning en advisering door de ESS ervaren. Ter voorbereiding spraken we met twee ESS-adviseurs, waarna we achttien respondenten uit veertien gemeenten en drie stakeholders van diverse ministeries interviewden, om een inzicht te verkrijgen in de advisering en ondersteuning door de ESS.

Resultaten

Uit de interviews met de veertien gemeenten blijkt dat gemeenten verschillende acties hebben ondernomen om de samenwerking met lokale (hechte) gemeenschappen te verbeteren. Deze acties variëren van buurtgerichte interventies en bijeenkomsten tot huisbezoeken en trainingen. De ESS heeft hierbij veelal financiële ondersteuning, strategische advisering, netwerkverbindingen, en hulp bij financieringsaanvragen geboden.

Gemeenten waarderen in het bijzonder de open en flexibele benadering van de ESS, evenals de proactieve houding en betrokkenheid. Gemeenten hebben echter ook uitdagingen ervaren, zoals de afhankelijkheid van individuele contactpersonen en het beperkte budget en beperkte looptijd van projecten, wat de continuïteit en duurzaamheid van de inspanningen kan beïnvloeden. De ondersteuning van de ESS is in het bijzonder helpend geweest voor gemeenten om processen te versnellen. De ondersteuning wordt door velen gezien als een extra impuls om initiatieven op te pakken. Sommige gemeenten geven aan dat dit heeft geholpen om breder inzicht te krijgen en om praktische richting te geven aan de aanpak. Dit heeft sommige gemeenten gestimuleerd om lopende projecten aan te passen en een betere bundeling van het aanbod te realiseren. Echter,

gemeenten merken op dat de eenmalige financiering het moeilijk maakt om op lange termijn voort te bouwen. Daarnaast is impactmeting lastig binnen het huidige budget, wat het meten van de langetermijneffecten van de interventies bemoeilijkt. Dit benadrukt de behoefte aan meer structurele en langdurige samenwerking.

Aanbevelingen

Aanbevelingen op basis van dit onderzoek omvatten onder andere het waarborgen van continuïteit en langdurige financiering, het investeren in impactmetingen, en het verbeteren van de samenwerking tussen verschillende ministeries. Daarnaast wordt geadviseerd om meer te investeren in duurzame relaties met gemeenschappen, praktische ondersteuning en kennisoverdracht te bieden door voorbeelden uit andere gemeenten te delen, en subsidieregelingen flexibeler en toegankelijker te maken.

Conclusie

Kortom, hoewel de ondersteuning van de ESS over het algemeen positief wordt ervaren, zijn er ook uitdagingen, zoals de beperkte looptijd van projecten. Aanbevelingen omvatten het waarborgen van continuïteit en langdurige financiering, investeren in impactmetingen, en het delen van kennis tussen gemeenten.

1 Inleiding

Achtergrond en aanleiding

Sinds januari 2023 werkt de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) aan het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning'. Dit project ondersteunt gemeenten bij het vergroten van bewustwording over ondermijnende criminaliteit binnen gemeenschappen en biedt handelingsperspectieven. De focus ligt vooral op gemeenschappen waarmee gemeenten weinig of geen contact hebben. Tot nu toe heeft de ESS veertien gemeenten geadviseerd en ondersteund om de weerbaarheid van deze gemeenschappen te versterken. Om een eerste inzicht te krijgen in het proces en de effecten van deze ondersteuning en advisering, heeft SZW het Verwey-Jonker Instituut gevraagd een onderzoek hiernaar uit te voeren.

Het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' maakt deel uit van het programma Preventie met Gezag (PMG). Het kabinet investeert in het programma Preventie met Gezag om te voorkomen dat kinderen en jongeren van 8 tot 27 jaar in kwetsbare wijken betrokken raken bij ondermijnende criminaliteit of daarin verder afglijden. Dit programma is opgezet onder coördinatie van het ministerie van Justitie en Veiligheid (JenV). Met het programma Preventie met Gezag werden 27 gemeenten ondersteund^[1] bij het voorkomen van jeugdcriminaliteit en ondermijning. Het gaat specifiek om gemeenschappen waar gemeenten afstand toe ervaren of geen/weinig contacten mee hebben. De nadruk ligt op het beschermen van kwetsbare jongeren tegen criminele invloeden en het voorkomen dat zij doorgroeien in georganiseerde criminaliteit.

De aanpak van de ESS richt zich niet alleen op veiligheid, maar ook op sociale en maatschappelijke factoren die ondermijning mogelijk maken. Verondersteld wordt dat criminelen vaak profiteren van kwetsbare omstandigheden in wijken door jongeren en andere kwetsbare groepen te ronselen. Daarom is een sociaal preventieve aanpak volgens hen essentieel.^[2]

Aanpak ondermijnende criminaliteit binnen project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning'

Het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' wordt sinds januari 2023 tot eind 2024 uitgevoerd in veertien gemeenten, als onderdeel van het programma Preventie met Gezag. Het kent de volgende doelstellingen:

- De verbinding is gelegd tussen gemeenten en (lokale) hechte gemeenschappen.
- De samenwerking tussen de overheid en de (lokale) hechte gemeenschappen is bevorderd.
- Meer gemeenschapsleden zien een rol voor zichzelf bij het weerbaar maken van jeugd en pakken die rol.
- De gedeelde praktijkinzichten hebben beleidsambtenaren inzicht gegeven over de werking van beleid en mogelijke knelpunten.

De benadering die de ESS hanteert aangaande ondermijnende criminaliteit en het weerbaar maken hiervan luidt als volgt:

“ *Ondermijnende criminaliteit is misdaad die maatschappelijke structuren of het vertrouwen daarin schaadt. Dit soort criminaliteit wordt vaak gepleegd in criminele samenwerkingsverbanden en gaat niet zelden gepaard met geweld, bedreiging en intimidatie. Mensenhandel, de productie van en handel in drugs, witwassen, financieel economische criminaliteit (fraude) en cybercrime: het draait allemaal om het verdienen van zoveel mogelijk geld. Aan de andere kant worden burgers en de samenleving bedreigd door terrorisme, dat primair ideologisch is gedreven (p. 19).* ”

1 De ESS heeft 19 gemeenten een ondersteuningsaanbod gedaan.

2 Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

De ESS ziet ondermijnende criminaliteit niet alleen als een veiligheidsprobleem, maar ook een sociaal maatschappelijk probleem, waarbij de bestrijding veel meer omvat dan het opsporen en vervolgen van strafbare feiten:

“ *Het gaat over het vestigingsklimaat van een criminele drugswereld, over sociale en maatschappelijke voedingsbodems en over maatschappelijke ontwrichting door criminele ontwikkelingen. Georganiseerde criminelen maken gebruik van de kwetsbare sociale omstandigheden in kwetsbare wijken voor hun criminele activiteiten, bijvoorbeeld door jongeren en andere kwetsbare burgers te ronselen of uit te buiten. Een sociaal preventieve aanpak is hard nodig (p. 2).*^[3] ”

De bestrijding tegen ondermijnende criminaliteit waarop binnen het project wordt ingezet, richt zich op het weerbaar maken van gemeenschappen, zodat criminelen minder een voedingsbodem hebben om hun criminele activiteiten uit te voeren.^[4] Een weerbare gemeenschap definieert de ESS als zodanig:

“ *Een weerbare gemeenschap is in staat is om controle te hebben over de eigen positie en het handelen, en in staat is om veranderingen teweeg te brengen. Dat wil zeggen: een gemeenschap die verantwoordelijkheid wil nemen, en daar de ruimte voor weet te claimen. Een weerbare gemeenschap begrijpt dat, om ervoor te zorgen dat alle leden van een gemeenschap weerbaar worden, het noodzakelijk is dat reeds weerbare leden van de gemeenschap hun macht delen en/of op zo'n manier uitoefenen dat het anderen weerbaar kan maken (p. 19).*^[5] ”

De aanpak van het ESS binnen het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' bouwt op voort op de beleidsvisie van het SZW. Deze visie richt zich op preventief optreden tegen ondermijnende criminaliteit. Het doel is om gemeenten en gemeenschappen waar gemeenten afstand toe ervaren of geen/weinig contacten mee hebben, te verbinden in de aanpak van ondermijnende criminaliteit.^[6] De missie van de ESS is met name het versterken van de veerkracht en weerbaarheid van bewoners, zodat zij een actieve rol kunnen pakken in het beschermen van

3 Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

4 Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

5 Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

6 Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

hun jeugd, elkaar en zichzelf. Tegelijk moet het mogelijkheid bieden aan gemeenschappen om zorgen en behoeften te delen, wat bijdraagt aan een sterkere samenwerkingsrelatie tussen de gemeenten en de gemeenschappen. De (tijdelijke) ondersteuning van de ESS richt zich aldus op het versterken van bestaande structuren en netwerken, met oog voor duurzame resultaten en overdraagbare kennis en methodieken.

Om dit te bereiken heeft de ESS een aantal doelen voor zichzelf opgesteld^[7], die afhankelijk zijn van de gemeenten waarin ze opereren; afhankelijk van de gemeentelijke situatie en diens specifieke ondersteuningsbehoefte.

- Het opbouwen van netwerken met sleutelpersonen; selecteren van mensen, aansluiting vinden, samenwerking opbouwen, samenwerkingsafspraken maken, ophalen van perspectieven.
- Het organiseren van dialogen waarin gemeenschappen in gesprek gaan met gemeente en beleidsmakers. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van het netwerk van sleutelpersonen en eerstelijnsprofessionals.
- Het organiseren van bijeenkomsten om een gemeenschappelijke pedagogische wijkvisie te ontwikkelen.
- Informeren van gemeenschapsleden (over triggerfactoren, beschermende elementen tegen ondermijning, wat wel en niet werkt in de preventie van (jeugd)criminaliteit, recidive en wat ouders en gemeenschapsleden kunnen doen om hun kinderen te beschermen en bij te dragen aan een toekomstperspectief).
- Bewustwording (aanspreken op eigen kracht, repertoire vergroten, handelingsverlegenheid doorbreken en inspireren op eigen mogelijkheden vanuit de gemeenschap of het ouderschap)
- Signalering (behoefte en signalen vanuit de gemeenschap neerleggen bij de eerstelijnsprofessionals en de (rijks)overheid, daarnaast signalen bespreken in de gemeenschap en hoe ze daarmee om kunnen gaan).

Daarnaast heeft de ESS in het projectplan op te leveren resultaten voor zichzelf opgenomen, namelijk het opstellen van deelbare producten, zoals een kennisproduct met theoretische inzichten en methodologische aanknopingspunten, een document met handelingsperspectief, een bundeling van praktijkinzichten en een inspiratiedocument.

7 Deze gehele lijst is afkomstig uit het Projectplan Weerbare gemeenschappen tegen ondermijnende criminaliteit, 15 juni 2023.

Doel van het onderhavige onderzoek

Met dit als achtergrond heeft het SZW het Verwey-Jonker Instituut gevraagd om een verkennend onderzoek uit te voeren naar zowel het proces als de effecten van de ondersteuning en advisering door de ESS aan de veertien gemeenten. Centraal in het onderzoek staat de evaluatie van de ondersteuning en het advies door de ESS aan de gemeenten. Het onderzoek zal inzicht geven in zowel het proces als de effecten van de ondersteuning en advisering door de ESS. In het onderzoek staat het perspectief van de gemeenten centraal en hoe de gemeenten de ondersteuning en advisering door de ESS ervaren. Tijdens de voorbereiding hebben we gesprekken gevoerd met twee ESS-adviseurs. Vervolgens hebben we 18 respondenten uit 14 verschillende gemeenten en drie stakeholders van diverse ministeries geïnterviewd om inzicht te verkrijgen in de advisering en ondersteuning door de ESS. In bijlage 1 is de onderzoeksopzet en de gevolgde methode van onderzoek uitgebreider beschreven.

Leeswijzer

Dit rapport is gestructureerd rondom de volgende onderzoeksvragen, verdeeld over twee hoofdonderdelen: procesevaluatie (hoofdstukken 2-5 en 8) en effectevaluatie (hoofdstukken 6-8). Het is belangrijk op te merken dat de procesevaluatie en effectevaluatie soms kunnen overlappen.

- Hoofdstuk 2: *Acties van gemeenten* beschrijft de acties die gemeenten hebben ondernomen om de samenwerking met lokale gemeenschappen te versterken.
- Hoofdstuk 3: *Ondersteuning en advisering van de ESS* gaat in op welke ondersteuning en advisering door ESS hierbij heeft plaatsgevonden.
- Hoofdstuk 4: *Ervaringen van gemeenten met de ondersteuning en advisering door de ESS* belicht de ervaringen van de gemeenten met de ondersteuning en advisering door de ESS. Het belicht zowel de positieve aspecten als de uitdagingen die gemeenten hebben ervaren.
- Hoofdstuk 5: *Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met de ESS* bespreekt de behoeften van gemeenten om de samenwerking met de ESS verder te versterken.
- Hoofdstuk 6: *Veranderingen in werkwijze van gemeenten* belicht welke veranderingen er zijn geweest in de werkwijze van de gemeenten naar aanleiding van de advisering en ondersteuning door ESS en hoe dit heeft uitgedaakt.
- Hoofdstuk 7: *Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met gemeenschappen* bespreekt de verdere behoeften van de gemeenten om de samenwerking met lokale gemeenschappen te verbeteren.
- Hoofdstuk 8: *Aanbevelingen van respondenten* biedt aanbevelingen op het niveau van het rijk, gemeente en uitvoering om de effectiviteit van de inspanningen in het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' te vergroten.
- Hoofdstuk 9: *Overkoepelende conclusie* gaat in op de overkoepelende conclusies van het rapport. Dit doen we per onderzoeksvraag, onderverdeeld in procesevaluatie en effectevaluatie.

2 Acties van gemeenten

Het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' richt zich op het leggen van de verbinding met gemeenschappen en het versterken van die gemeenschappen^[8]. In dit hoofdstuk beschrijven we de verschillende acties die gemeenten hebben ondernomen om de samenwerking met lokale gemeenschappen te versterken. In de gesprekken met de veertien gemeenten is eerst gevraagd naar de lopende acties en inspanningen om samenwerkingen met gemeenschappen te realiseren. Hierbij is besproken om welke specifieke gemeenschappen het gaat en hoe deze samenwerkingen tot stand komen. Op basis van de veertien interviews worden antwoorden op deze vragen geformuleerd.

Wat loopt er?

Alle veertien gemeenten hebben stappen ondernomen om in contact te komen met lokale (hechte) gemeenschappen en hen weerbaarder te maken tegen ondermijning. De kleine meerderheid [8/14] is hierin al langere tijd actief, wat betekent dat ze op dit moment hun aanpak aan het verfijnen, verder uitbreiden en/of evalueren zijn. Deze gemeenten geven vaak aan te werken volgens de 'Asset-Based Community Development' (ABCD)-methode^[9] of vergelijkbare werkwijze, die sterk inzet op het benutten van de kracht van gemeenschappen en het inzetten van sleutelfiguren. Zo legt bijvoorbeeld een respondent uit:

“ We hebben gewerkt met de ABCD-methode. De cirkelmethode [gekozen interventie] komt daaruit voort. We hebben per thema gekeken waar mensen zich zodanig bij betrokken voelen dat ze meer willen doen. Zo zijn de doelgroepen geformuleerd, bijvoorbeeld mensen die zich richten op veiligheid op straat. Jongeren waren ook een belangrijke doelgroep, vooral degenen die eerlijk aangaven wat ze op straat zagen, maar die informatie niet wilden delen met de gemeente of politie.”

8 Het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' richt zich niet op de vraag of deze gemeenschappen de overhand hebben in de strijd tegen ondermijnende criminaliteit. Dit specifieke aspect is niet door het project onderzocht.

9 De ABCD-methode richt zich op het versterken van gemeenschappen door gebruik te maken van bestaande middelen en talenten. In plaats van problemen te analyseren, identificeert ABCD lokale "assets" zoals mensen, netwerken en middelen, en zet deze in om verandering te bevorderen. Het benadrukt samenwerking, zelfredzaamheid en het opbouwen van duurzame netwerken binnen gemeenschappen.

Andere gemeenten daarentegen [6/14] zijn pas recentelijk gestart met verbinding maken met lokale gemeenschappen en deze weerbaarder maken, in enkele gevallen daartoe aangezet door de ondersteuning vanuit het ESS-project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning'. Deze gemeenten zijn voornamelijk druk met het uitvoeren van (voor)onderzoeken om tot een aanpak te komen, of zijn net gestart met een aanpak. Daarnaast zetten gemeenten een breed scala aan interventies in om contact te leggen met gemeenschappen en deze weerbaarder te maken tegen ondermijning, zo blijkt uit de gesprekken. Deze initiatieven kunnen grofweg worden onderverdeeld in drie hoofdthema's:

1. Buurtgerichte interventies en bijeenkomsten

Een groot deel van de gemeenten organiseert activiteiten en gesprekken die bewoners stimuleren om samen te werken aan gemeenschappelijke doelen en hun zorgen te delen. Dit kan variëren van groepsgesprekken waarin bewoners hun zorgen en ideeën delen, tot activiteiten die bewoners stimuleren samen te werken aan gemeenschappelijke doelen. Deze bijeenkomsten zijn gericht op het bevorderen van sociale cohesie en het opbouwen van vertrouwen en samenwerking tussen verschillende groepen binnen de buurt. Zo organiseert een gemeente bijvoorbeeld "community-cirkels" rondom veiligheid om signalen uit de wijk op te halen en te koppelen aan bestaande beleidsinitiatieven; een andere gemeente heeft een bewoner die op eigen initiatief al maandenlang een jongerengroep begeleidt, waarbij rond de 25 jongeren bij zijn aangesloten.

2. Huisbezoeken en persoonlijk contact

Een paar gemeenten zetten huisbezoeken in, vaak samen met vertrouwde partners zoals maatschappelijke dienstverleningsorganisaties, om direct in contact te komen met bewoners in kwetsbare wijken. Dit helpt volgens hen bij het opbouwen van vertrouwen, het verbeteren van communicatie en het beter begrijpen van de behoeften van de gemeenschap. Ouderavonden, spreekuren en persoonlijke gesprekken versterken volgens hen deze banden verder. Hiermee hoopt men inzicht te krijgen op "wat er achter de voordeur speelt". Zo streeft een gemeente ernaar om middels huisbezoeken met alle bewoners te spreken die in een van de focuswijken wonen (ondertussen is met 85% van de betreffende bewoners gesproken); en twee andere gemeenten hebben recentelijk een nieuwe werknemer geworven om in de wijk verbinding te leggen met en tussen bewoners van de buurt, waarbij het zwaartepunt op persoonlijk contact ligt.

3. Onderwijs en training

Ongeveer de helft van de gemeenten biedt trainingen voor zowel bewoners als professionals. Dit kan variëren van trainingen voor jongeren tot opvoedings- en sociale vaardigheden voor ouders. Zo wordt bijvoorbeeld in een gemeente een onderwijsprogramma ingezet om jongeren meer weerbaar te maken in de onlinewereld; in twee gemeenten zijn moeders door middel van training bewust gemaakt en geactiveerd om samen de problemen te lijf te gaan en zo kinderen en jongeren weerbaarder te maken; en in een andere gemeente worden professionals in de wijk getraind op cultuursensitief werken.

Tot slot investeert het merendeel van de gemeenten in onderzoek en monitoring. Door middel van bijvoorbeeld actieonderzoek en evaluaties proberen deze gemeenten beter inzicht te krijgen in de behoeften en wensen van specifieke gemeenschappen, en effectiviteit en resultaten van bestaande interventies. De respondenten lichten toe dat dit idealiter zou moeten helpen om beleidsinterventies en werkprocessen te verbeteren en effectiever in te spelen op lokale uitdagingen.

Om welke gemeenschappen gaat het?

De focus van de gemeenten ligt voornamelijk op bewoners in kwetsbare wijken die onderdeel zijn van het PMG, zo blijkt uit de gesprekken. Deze wijken kenmerken zich veelal door een lage sociaaleconomische status (SES), hoge armoedecijfers, een hoge mate van diversiteit, en regelmatig voorkomende criminaliteit of overlast door jongeren. Hoewel alle gemeenten aandacht besteden aan dergelijke focuswijken, verschilt de aanpak aanzienlijk per gemeente. Enerzijds zijn er gemeenten waarin de aanpak zich specifiek richt op een gemeenschap die afgebakend kan worden op basis van religie, cultuur of migratieachtergrond. Zo is er in sommige gemeenten ingezet op het versterken van de samenwerking tussen gemeenschappen met een Marokkaanse en Syrische migratieachtergrond of op het verdiepen in de gemeenschapsvorming binnen de gemeenschap met een Caribisch Nederlandse achtergrond. Anderzijds zijn er veel gemeenten die zich niet richten op een specifieke gemeenschap, maar een bredere heterogene doelgroep hanteren die niet of nauwelijks afgebakend is. Zo legt een respondent uit:

“ De buurt bestaat voornamelijk uit individuen en gelegenheidscoalities. [...] Vandaag de dag zie je dat mensen samenwerken als er een gedeeld belang is, ongeacht hun achtergrond. Daarom hebben we bewust gekozen om niet op specifieke gemeenschappen te focussen, maar op alle huishoudens. Het [gemeentelijke aanpak*]^[10] herbergt enorm veel verschillende nationaliteiten, waarschijnlijk de meeste van [gemeente*]^[11], en wij benaderen iedereen gelijk. ”

Gemeenten die hun aanpak niet toespitsen op een specifieke doelgroep zetten bijvoorbeeld interventies in zoals trainingen ‘Cultuursensitief werken’ en opvoedings- en jongerentrainingen voor alle bewoners van een bepaalde wijk of gebied. Deze gemeenten beschrijven de wijken als zeer divers, maar identificeren vaak een andere gemeenschappelijke factor dan specifieke scheidslijnen waarop interventies kunnen worden gebaseerd, zoals zorgen van ouders over criminaliteit onder jongeren, een gebrek aan kennis over de online wereld waarin kinderen zich begeven, of wantrouwen onder bewoners jegens de autoriteiten.

Het wel of niet toespitsen op specifieke gemeenschappen langs bepaalde scheidslijnen binnen een wijk is een onderwerp dat ook ter sprake kwam tijdens de gesprekken. Een medewerker van een van de betrokken ministeries snijdt dit onderwerp aan:

“ ESS richt zich op gemeenschappen, terwijl wij [PMG-programma] ons meer op geografische gebieden richten. Dit roept voor mij de vraag op wanneer een gerichte gemeenschap-benadering echt nodig is binnen onze bredere aanpak voor wijken. Het is bijvoorbeeld belangrijk om op andere manieren mensen te benaderen die door laag vertrouwen in instituten niet vanzelf bereikt worden. Die spanning vraagt om een doordachte aanpak. ”

De respondent pleit dan ook voor een aanpak om eerst een gebiedsgerichte aanpak te hanteren om in wijken meer samenwerking met de bewoners te bewerkstelligen en dit zorgvuldig te monitoren. Als blijkt dat deze aanpak niet werkt voor bepaalde gemeenschappen, wordt het pas relevant voor de ESS en het project ‘Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning’, aldus de respondent. De interviews geven nu echter het beeld dat er niet veel nagedacht is over deze spanning tussen deze benaderingen.

10 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

11 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

Hoe verlopen deze acties?

Het overgrote deel van de gemeenten [10/14] is overwegend positief over het verloop van hun initiatieven en benoemen elementen die goed gaan; een viertal gemeenten geeft aan dat het nog te vroeg om hier iets zinnigs over te kunnen zeggen. Respondenten noemen verschillende successen: in een gemeente is de training 'multicultureel vakmanschap', gericht op het ontwikkelen van vaardigheden om goed om te gaan met mensen uit diverse milieus, opgenomen in het curriculum van MBO-studenten Social Work. In een andere gemeente is een wijkraad opgericht, en in diverse gemeenten zijn bewonerswensen gerealiseerd en evenementen samen met bewoners georganiseerd. In een kwetsbare buurt in een andere gemeente is met 85% van de bewoners gesproken, met het streven naar volledige dekking.

Hoewel deze positieve signalen bemoedigend zijn, blijft het moeilijk om de impact van de acties op de lange termijn te meten, zo blijkt uit de gesprekken. De meeste gemeenten rapporteren signalen op te vangen van verbeterd contact met gemeenschappen, gedragsverandering en/of het werven van sleutelfiguren. Tegelijkertijd benoemen alle gemeenten dat er wijken en gemeenschappen zijn waar er nog te weinig contact is met de gemeenschappen en nog veel werk ligt. Voor het merendeel van de gemeenten is het te vroeg om te concluderen of de interventies leiden tot duurzame weerbaarheid tegen ondermijning. Dit geldt vooral voor projecten in de inventarisatie- of onderzoeksfase, waar concrete resultaten nog moeten volgen.

Vanwege de omvang van de opdracht en de beperkte middelen, capaciteit en netwerken, zijn gemeenten genoodzaakt prioriteiten te stellen bij het weerbaarder maken van gemeenschappen, zo blijkt uit de gesprekken. Dit betekent dat zij zich vaak moeten richten op specifieke gebieden of gemeenschappen, en andere moeten laten voor wat het is. Hoewel er positieve signalen van verbetering zijn, geven veel gemeenten aan dat er nog veel te winnen valt, vooral in gemeenschappen waar ze weinig zicht of verbinding mee hebben. Een uitvoerend medewerker benadrukt tijdens het interview dat niet alles te plannen is: soms is het een kwestie van geluk om een sleutelfiguur binnen een gemeenschap te vinden, waarmee verder gebouwd kan worden. In die zin hangt het contact leggen met gemeenschappen af van toeval en kan het enigszins willekeurig zijn welke gemeenschappen wel en niet weerbaar gemaakt kunnen worden.

Samenvattend hebben gemeenten verschillende acties ondernomen om de samenwerking met lokale gemeenschappen te versterken en hen weerbaarder te maken tegen ondermijning. Initiatieven omvatten onder andere buurtgerichte interventies en bijeenkomsten, huisbezoeken, persoonlijk contact, en onderwijs en training. De focus van de gemeenten lag voornamelijk op bewoners in kwetsbare wijken die onderdeel zijn van het PMG-programma. Hoewel er positieve signalen zijn

van verbeterd contact en gedragsverandering, blijft het moeilijk om de lange termijn impact te meten. Gemeenten geven daarnaast aan dat er nog wijken en gemeenschappen zijn waar het contact met de bewoners beperkt is en waar nog veel werk te verrichten is.

3 Ondersteuning en advisering van de ESS

De respondenten is gevraagd welke ondersteuning en advisering zij van de ESS hebben ontvangen en hoe dit proces verliep. Op basis van de antwoorden kan worden weergegeven welke specifieke inzet heeft plaatsgevonden. Dit hoofdstuk gaat in op de ondersteuning en advisering die de ESS aan de veertien gemeenten heeft geboden.

Contact leggen en onderhouden

De ESS heeft contactt dgezocht met negentien gemeenten waar het project wordt uitgevoerd als onderdeel van het PMG-programma. Uiteindelijk heeft dit in de veertien gemeenten die centraal staan in deze evaluatie geleid tot een samenwerking. De ESS heeft de gemeenten benaderd met het aanbod om hen te ondersteunen in een aanpak die zich specifiek richt op het contact leggen en weerbaarder te maken van gemeenschappen. Daarnaast bood de ESS de mogelijkheid om een financiële bijdrage te leveren om naar dit doel toe te werken. Toen is er een aanzet gedaan voor een kennismakingsgesprek en een verkennend gesprek. Na het initiële contact werd het onderhouden van regelmatige communicatie een belangrijk onderdeel van de samenwerking. Gemeenten gaven aan dat de ESS vaak een adviserende rol aannam en actief betrokken was bij de voortgang van de projecten. In sommige gevallen vond deze communicatie op een meer formele basis plaats, bijvoorbeeld door middel van twee- of driemaandelijke gesprekken waarin de ESS haar feedback en adviezen deelde. In andere gevallen was de communicatie informeler en meer ad-hoc. Hierbij benaderden gemeenten de ESS wanneer specifieke vragen of knelpunten zich voordeden.

Ondersteuning en advisering

Vrijwel alle gemeenten geven aan dat de ESS haar aanpak aanpast aan de specifieke context van elke gemeente en per gemeente zoekt naar de meest geschikte ondersteuningsvorm. Aangezien gemeenten te maken hebben met unieke uitdagingen en in verschillende mate al een bestaande aanpak of visie hadden, varieerde de rol die de ESS per gemeente vervulde. Vaak was het een gezamenlijk proces van verkennen wat er nodig was en welke rol de ESS daarin kon spelen. Hieronder volgt een beschrijving van de verschillende vormen van ondersteuning die de ESS aan de gemeenten heeft geboden.

Financiële ondersteuning

De ESS heeft alle gemeenten financieel ondersteund om (onderdelen van) interventies te kunnen bekostigen. Wanneer er overeenstemming werd bereikt over het gebruik van de middelen, werd het geld besteed aan de afgesproken doeleinden. De bijdragen zijn voor uiteenlopende zaken ingezet, waaronder:

- Trainingen voor professionals.
- Financiering van specifieke interventies.
- (Actie)onderzoek naar weerbaarheid en ondermijning in gemeenschappen.
- Evaluatie van interventies.
- Bekostiging van het salaris van een nieuwe medewerker die de gemeente ondersteunt bij het leggen van verbindingen met gemeenschappen.

Advisering en expertise

De ESS heeft haar expertise ingezet om bij te dragen aan de (door)ontwikkeling van beleid en interventies, en heeft actief meegedacht en begeleiding geboden in verschillende fasen van gemeentelijke projecten. Vrijwel alle gemeenten spreken van een ESS die met hen kon sparren en hen kritisch, constructief kon ondervragen; sommige gemeenten gaven daarbij aan dat mede hierdoor de aanpak en het inzicht van de gemeente verbeterd konden worden. Enkele voorbeelden van de werkzaamheden van de ESS zijn:

- Meedenken over de opzet, organisatie en praktische uitvoering van een jongerenavond in een gemeente.
- Het adviseren over geschikte partners om te betrekken in meerdere gemeenten.
- Het uitzetten en organiseren van offertes voor verschillende interventies/aanpakken in meerdere gemeenten.
- Inzicht bieden in hoe jongeren zich door de wijk bewegen in een gemeente.
- Het aanbrengen van een onderzoeksfocus in meerdere gemeenten.
- Het aanleveren van een lijst met mogelijke interventies bij meerdere gemeenten.
- Een grote rol spelen in de opzet en/of evaluatie van een specifieke interventie in meerdere gemeenten.
- Meedenken over het creëren van meer bestuurlijk commitment in een gemeente.

Kortom, de advisering en expertise die de ESS aan gemeenten heeft geboden, was veelal breed en veelzijdig, zo blijkt uit de gesprekken. Het varieerde van strategische advisering over beleidsvorming en interventieplanning tot praktische ondersteuning bij uitvoering en evaluatie.

Inzet netwerk

Om de gemeenten te ondersteunen in hun aanpak, heeft de ESS waar nodig haar netwerk ingezet en zodoende actief geholpen bij het verbinden van gemeenten met andere relevante organisaties, partners en netwerken, zo blijkt uit de gesprekken. Dit netwerk stelt de ESS in staat gemeenten in contact te brengen met mensen en organisaties die zij wellicht nog niet goed kennen, maar die waardevolle kennis en expertise bezitten. Het netwerk omvat diverse partijen, waaronder contacten bij de ministeries zoals het ministerie SZW, JenV, en VWS, maar bijvoorbeeld ook bij andere gemeenten, waar de ESS goed op de hoogte is van lopende interventies. Daarnaast kan de ESS gemeenten verbinden met relevante uitvoerende organisaties en onderzoeksinstituten. Zo heeft de ESS bijvoorbeeld een gemeente in contact gebracht met relevante experts om haar interventie verder te verfijnen. Daarnaast heeft de ESS bijvoorbeeld verbindingen gelegd tussen een gemeente, de VNG en het OM, waardoor de interventie van deze gemeente op landelijk niveau ondersteund kon worden.

Meedenken financiering

Uit de gesprekken blijkt dat de ESS niet alleen zelf financiële middelen aan gemeenten versterkt, maar waar nodig ondersteunt ze hen ook bij het verkrijgen en verantwoorden van financiering. Waar gemeenten soms geen volledig overzicht hebben van de beschikbare fondsen en subsidies voor het financieren van projecten tegen ondermijning, beschikt de ESS wel over deze kennis. De ESS hielp de gemeenten bij het vinden van geschikte fondsen en ondersteunt hen waar nodig bij financieringsaanvragen. De ondersteuning die ESS bood bij de financieringsaanvraag behelsde verschillende vormen. Zo heeft de ESS onder meer proactief kenbaar gemaakt dat zij financiering in de vorm van een decentrale uitkering kunnen verstrekken, en heeft zij meegekeken en gezocht hoe gemeenten aanspraak konden maken op financiering met een projectplan/interventie. Daarnaast hebben ze duidelijk gemaakt wat zij in een aanvraag willen zien en aan welke criteria deze moet voldoen. Ook hebben ze gemeenten geadviseerd over andere financieringsmogelijkheden buiten het project 'Weerbare Gemeenschappen' om financiering rond te krijgen, door duidelijk te maken waar zij terecht konden. Daarnaast helpt de ESS verschillende gemeenten met de financiële verantwoording en het documenteren van de voortgang, om de administratieve last van de gemeenten hierin te verlichten.

Trainingen en kennisdeling

Veel gemeenten noemen dat de ESS verschillende trainingen, kennisbijeenkomsten en sessies organiseert waar gemeenten kosteloos gebruik van kunnen maken zoals een training met als onderwerp 'Samenwerken met migrantenvaders' en 'Cultureel sensitief werken'. Ook biedt de ESS trainingen aan gemeenten, zelfs als deze niet direct bijdragen of onderdeel zijn van een bepaalde

interventie. Zo heeft de ESS bijvoorbeeld voor enkele gemeenten trainingsdagen op locatie georganiseerd om professionals beter te laten samenwerken met vaders. Ten slotte heeft de ESS handreikingen ontwikkeld en verspreid onder de veertien gemeenten, met thema's zoals samenwerken via een netwerk van sleutelpersonen, een overzicht van verschillende netwerkvormen en richtlijnen voor het omgaan met samenwerkingspartners.

Maatwerk leveren

Veel gemeenten noemen dat het vinden van een geschikte ondersteuningsvorm voor de ESS een kwestie was van maatwerk. Deze wordt doorgaans afgestemd op de specifieke omstandigheden, kansen en het ingezette pad van een gemeente. Doordat de ESS de gemeente benadert met de open vraag: "Hoe kunnen we je helpen?", krijgt de invulling van de ondersteuning verschillende vormen. Hoewel alle gemeenten aanspraak kunnen maken op financiële middelen, een sparringpartner en deelname aan kennissessies, varieert de exacte invulling en inzet van de ESS sterk per gemeente.

Over het geheel genomen heeft de ESS gemeenten ondersteund door veelal een financiële bijdrage te leveren, advies en expertise te bieden, haar netwerk in te zetten en hulp bij financieringsaanvragen te bieden. De ondersteuning varieerde van strategische advisering tot praktische hulp bij uitvoering en evaluatie. Daarnaast organiseerde de ESS verschillende trainingen, kennisbijeenkomsten en sessies waar gemeenten gebruik van konden maken.

4 Ervaringen van gemeenten met de ondersteuning en advisering door de ESS

In dit hoofdstuk belichten we de ervaringen van gemeenten met de ondersteuning en advisering door de ESS. De ondersteuning en advisering van de ESS wordt het overgrote deel van de gemeenten als zeer positief ervaren om verschillende redenen. Een enkele gemeente is niet tevreden over de ondersteuning en advisering. Voor de rest worden enkele kritische punten gemaakt in een verder overwegend positief verhaal.

Open benadering

Veel gemeenten zijn erg te spreken over de manier waarop ze benaderd zijn. De open en flexibele benadering, waarbij de ESS met de vraag "Hoe kunnen we je helpen?" op de gemeenten afkomt, wordt vaak als waardevol gezien. Veel gemeenten geven aan dat deze open houding hen in staat stelde om samen met de ESS te verkennen welke ondersteuning het beste bij hun situatie paste. Dit creëerde een gevoel van samenwerking en wederzijds respect. Zo gaven de volgende twee respondenten het volgende aan:

- “ ESS benaderde ons op een manier die ons direct aansprak: met een open vraag. Dat vonden we interessant, omdat het goed past bij hoe wij zelf in de [gemeentelijke aanpak*]^[12] werken. Vanuit die open insteek zijn we samen gaan verkennen wat wij nodig hadden en hoe ESS daarbij kon helpen. ”
- “ De ESS nam het initiatief. Ze stelden de juiste vragen, waardoor wij ons verhaal konden doen en zij konden inspringen waar ze kansen zagen. In het begin waren ze voorzichtig en deden ze geen toezeggingen, maar ze dachten wel mee met hun expertise en maakten de juiste koppelingen. ”

In de meeste gevallen werd in deze gesprekken al snel duidelijk welke rol de ESS kon gaan spelen voor de gemeente. Een uitzondering hierop is echter een gemeente, die hierover het volgende te zeggen had:

- “ Dit zou een leergang van het ministerie zijn over het begrijpen van de verschillende gemeenschappen in de wijk, hun achtergronden, en waarom bepaalde jongeren bepaalde acties doen. Dat leek me erg interessant. Uiteindelijk bleek dit het aanbod van de ESS te zijn, wat toch iets anders bleek te zijn dan verwacht. Dat is toch een ander soort aanbod. Deze mismatch ontstond al voor mijn komst, maar het ging duidelijk mis in de communicatie over en weer over wat dit programma precies inhield. ”

Verder moet worden opgemerkt dat het aanbod van ESS bij respondenten van een klein deel van de gemeenten niet geheel duidelijk was.

- “ Eerlijk gezegd weet ik niet precies wat hun formele aanbod was. Dat hebben ze vast wel eens uitgelegd, maar ik heb het nu niet meer helemaal scherp. ”

De meeste gemeenten geven aan hier wel ruimschoots in te zijn meegenomen.

Contact onderhouden

De ESS probeert om na het initiële contact proactief contact te blijven onderhouden met gemeenten, zo blijkt uit de gesprekken. Deze proactieve houding wordt door veel gemeenten gewaardeerd en gezien als een belangrijke voorwaarde voor een duurzame samenwerking. Een respondent benadrukt dit:

- “ Zij zijn vooral proactief. Zelf ben ik daar iets minder in. We hebben vaste afspraken gepland. [...] Meestal zorgen zij ervoor dat we een nieuwe afspraak in de agenda zetten. ”

12 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

Gemeenten die de ESS hebben benaderd met vragen of meer ad-hoc afspraken, merkten op dat de ESS goed beschikbaar was en snel reageerde op telefoontjes en e-mails. Desalniettemin zijn er ook enkele gemeenten waar het contact is verwaterd. Dit heeft in sommige gevallen geleid tot minder mogelijkheden om te sparren en samen te reflecteren. Een respondent verwoordt dit als volgt:

“ We hebben nu eigenlijk nog maar af en toe contact. Ik heb niet echt de nadrukkelijke behoefte gevoeld om vragen aan hen voor te leggen, maar nu denk ik wel: het zou misschien goed zijn geweest [om dat wel te doen]. Als je merkt dat je worstelt, zou een lijntje wel helpen om samen te kijken van: 'Waar staan we nu, en welke stappen kunnen we vanaf hier nemen?' ”

In een aantal gevallen [vier gemeenten] is het contact afgenomen doordat de medewerker die aanvankelijk de samenwerking met de ESS onderhield, zijn of haar taken heeft overgedragen aan een collega. Deze overdracht heeft in sommige gevallen geresulteerd in minder frequent contact en een verminderde samenwerking en ondersteuning. Een respondent die met verlof ging, noemde dat in haar afwezigheid het plan kwam stil te liggen:

“ Het is goed om vooraf te vermelden dat de samenwerking met ESS niet verlopen is zoals ik had gewild. Dit lag niet aan ESS; zij waren enthousiast en betrokken. Het probleem lag bij de gemeente, het programmabureau en mijn zwangerschapsverlof. Ik kwam pas vorig jaar weer bij het project. Er was een gesprek zonder vervolg, en in de zomer hadden we het eerste contact. Toen ik in het najaar met zwangerschapsverlof ging, lag er een mooi plan, maar tijdens mijn afwezigheid is het niet opgepakt. Sinds juli heb ik weer veel contact met ESS, maar het was geen optimale samenwerking. ”

Betrokkenheid

De betrokkenheid en het enthousiasme van de ESS worden door vrijwel alle gemeenten geprezen. Deze betrokkenheid begint bij de eerste contacten, waar de ESS tijd investeert om via gesprekken een adequaat beeld te krijgen van de situatie en de ondersteuningsbehoefte. Ook later in het traject blijft de ESS regelmatig betrokken, houdt zij de vinger aan de pols, denkt mee over obstakels en speelt in op nieuwe ontwikkelingen. Waar nodig helpt de ESS bij het bijsturen van projecten. In veel gemeenten blijft de ESS betrokken om de vinger aan de pols te houden en, waar gewenst, actief mee te denken en bij te sturen. Zo neemt de ESS in een gemeente deel aan een stuurgroep die de voortgang van een door hen gefinancierd onderzoek bespreekt. In een gemeente

dacht de ESS ook mee bij andere complexe situaties, zoals rondom een zorgfraudezaak. Deze gemeente waardeerde deze betrokkenheid, en gaf niet als enige gemeente aan, dat ze in eerste instantie met de ESS in gesprek gingen omwille van de financiële ondersteuning, maar positief verrast werden door de betrokkenheid van de ESS bij het plan van aanpak:

“ Ze waren proactief, dachten mee in oplossingen en lieten duidelijk zien dat ze wilden dat ons project zou slagen. Tegelijkertijd waren ze ook geïnteresseerd in hoe het project geëvalueerd kon worden en of het als interventie door andere gemeenten kon worden gebruikt. Alles zat goed in elkaar. Om eerlijk te zijn, was ik in eerste instantie vooral op zoek naar financiering, maar deze extra ondersteuning kreeg ik er als het ware bij. En dat bleek best prettig. Als je niet alleen geld zoekt, maar ook hulp bij de projectopzet, voegt hun betrokkenheid echt veel toe. ”

In enkele gemeenten is de betrokkenheid van de ESS afgenomen doordat het contact verwaterde. Dit gebeurde vaak wanneer een medewerker het contact overdroeg aan een collega of wanneer de gemeente koos voor een aanpak die niet aansloot bij de visie van de ESS. In een gemeente nam een collega het project over die snel wilde handelen in plaats van eerst uitgebreid te overleggen en een plan op te stellen. Hierdoor werd er minder samengewerkt met de ESS tijdens de uitvoering. De respondent gaf aan dat het contact beperkt bleef, maar achteraf toch waardevol had kunnen zijn om de ESS meer te betrekken, vooral bij problemen. Het gebrek aan terugkoppeling werd uiteindelijk als jammer ervaren.

De betrokkenheid van de ESS wordt vanuit bestuurlijke context door de gesproken ministeries veelal als positief ervaren, maar er wordt ook gewezen op een belangrijk aandachtspunt: de regie moet te allen tijde bij de gemeente blijven. Hoewel dit in de meeste gevallen goed verloopt, zijn er enkele situaties geweest waarin dit niet het geval was. Een medewerker van een van de betrokken ministeries licht dit toe:

“ De ESS heeft bij een paar gemeenten de rol van opdrachtgever aangenomen, wat hen in een lastige positie bracht. Dit creëerde een onlogische driehoek tussen het ministerie, de gemeente en de uitvoerende partij. Idealiter blijft de gemeente altijd de opdrachtgever. [...] Het ministerie [in de vorm van ESS] kan niet tussen de gemeente en de opdrachtnemer staan. ”

Samenvattend wordt de proactieve houding van de ESS door veel gemeenten gewaardeerd en heeft deze een positieve invloed op de voortgang van projecten. In enkele gevallen is het contact echter verwaterd, of hebben gemeenten de voorkeur gegeven aan het volgen van hun eigen plannen. Dit heeft soms geresulteerd in een verminderde betrokkenheid, ook al hadden gemeenten hier mogelijk nog baat bij kunnen hebben. Daarnaast is het enkele keren voorgekomen dat de ESS een positie tussen de gemeente en de uitvoerende partij innam, wat volgens een medewerker van een van de betrokken ministeries niet wenselijk is.

Deskundigheid en professionaliteit

Het overgrote deel van de gemeenten is te spreken over de deskundigheid, expertise en professionaliteit van de ESS. Gemeenten benoemen de waardevolle inzichten en kennis die de ESS inbrengt, en hoe deze hen heeft geholpen bij het vormgeven van hun aanpak. In een gemeente heeft een respondent aangegeven dat het meedenken en de expertise van de ESS heeft geresulteerd in een "waterdicht lesprogramma". Ook in een andere gemeente droeg de ESS bij aan een aanpak om de weerbaarheid binnen de gemeenschap met een Caribisch Nederlandse achtergrond vergroten. De gemeente stond voor de uitdaging om dit te behandelen zonder het risico van negatieve stereotypering, en met behulp van de ESS vonden ze een passende formulering die dit risico beperkte. Onderstaande respondenten onderschrijven ook de deskundigheid van de ESS:

“ Ze hebben me veel inzicht gegeven, vooral omdat het initiatief van de ESS samenviel met mijn overgang naar dit thema. Ik heb echt veel baat gehad bij hun begeleiding en expertise. Als ik met een vraag zat, gaven ze altijd aan bij welke organisatie ik terecht kon. Ik zou zeker willen benadrukken dat ze goed kennis van zaken hebben. ”

“ Ja, vooral de kennis en kunde van de collega's van de ESS was hierbij [bij het opzetten van de interventie] waardevol. De ESS bracht ons in contact met een landelijk netwerk van gemeenten die met soortgelijke projecten bezig waren. We hebben veel geleerd van hun landelijke ervaringen, wat echt waardevol was voor ons. ”

Daarnaast ontvangt de ESS veel complimenten over de concreetheid van hun advisering en ondersteuning. Voor het merendeel van de gemeenten gold dat de ESS kon meedenken vanuit het perspectief van de gemeente. Een respondent zei hierover:

“ De advisering is concreet en gericht op uitvoeringsniveau. Het is fijn dat ze echt luisteren en praktische tips geven die je direct kunt toepassen. Ze delen kennis uit andere gemeentes, waardoor je niet vast komt te zitten in je eigen denkwereld. Het helpt je ook om niet te snel met eigen ideeën te rennen zonder goed te luisteren naar wat er echt speelt in de gemeenschap. ”

Enkele gemeenten geven aan dat de ESS goed begrijpt hoe complex het uitvoeren van interventies en het bereiken van gemeenschappen in de praktijk is. De respondent beschrijft dit uitvoerig:

“ Er bestaat een risico dat je in een extreem complex ecosysteem een methodiek probeert te introduceren waarvan de mensen misschien wel simpelweg zeggen 'dikke doi'. De maatschappelijke problematiek is hier enorm en ingewikkeld. [...] Het is daarom heel waardevol om de ESS te hebben die fungeert als een brug tussen het ministerie, de gemeente en de wijk. De ESS begrijpt hoe die landelijke doelen lokaal vertaald kunnen worden en hoe financiering laagdrempelig en bruikbaar gehouden moet worden. Dat soort begrip en flexibiliteit zijn cruciaal in een ecosysteem dat voortdurend in beweging is. ”

Opvallend is dat één gemeente kritisch was op zowel de deskundigheid als de concreetheid van de adviezen. Deze gemeente had het gevoel dat de ESS weinig kennis had van ondermijnende criminaliteit en de "harde kant" van Preventie met Gezag. Hiermee doelt de respondent erop dat Preventie met Gezag twee aspecten heeft: er moet volgens de respondent zowel oog zijn voor de preventiekant als voor de veiligheidskant, en dus niet alleen óf de preventiekant belichten, óf met een veiligheidsbril ernaar kijken. Van belang is dat diverse partners aandacht hebben voor beide aspecten. Echter, de respondent had verwacht dat de ESS beide aspecten zou omvatten. Deze respondent zegt hierover het volgende:

“ De meerwaarde [van het programma Preventie met Gezag] is dat de typische gezagpartners zoals de politie of het Openbaar Ministerie ook aan preventie moeten gaan doen, wat niet helemaal in hun genen zit, want normaal komen die pas in beeld als er een strafbaar feit is gepleegd. Maar we vragen wel van deze gezagspartners dat zij preventie doen, maar dan vragen we ook aan de welzijnspartijen, dus meer de preventieve kant, dat zij meer met een veiligheidsbril gaan kijken. En dat laatste blijkt dan ook toch nog wel lastig te zijn in de praktijk. ”

“ De ESS richt zich vooral op preventie, wat logisch is vanuit hun doelstellingen en het ministerie waar ze onder vallen. Maar bij het ministerie van Justitie en Veiligheid zie je ook preventie met gezag, en bij de ESS miste ik die gezagskant, die iets had kunnen betekenen. Maar misschien is dat niet hun expertise, maar het kan wel schuren. ”

Deze gemeente ervaarde de ondersteuning niet altijd concreet genoeg en gaf aan dat de ESS vaak niet direct antwoorden kon geven op vragen waar de gemeente mee zat. Deze ervaring verschilt van de positieve ervaringen van bijna alle andere gemeenten.

Wat betreft de werkwijze van de ESS geven verschillende gemeenten expliciet aan dat zij deze als professioneel ervaren. Geen enkele gemeente heeft hier nadrukkelijk kritiek op. De ESS was goed bereikbaar, reageerde snel op telefoontjes en e-mails, en kwam afspraken na. Dit wordt geïllustreerd door een respondent als volgt:

“ Qua afspraken waren ze betrouwbaar en kwamen ze altijd op tijd na wat was afgesproken. Als ze zeiden dat ze drie weken nodig hadden om een plan door te nemen, dan belden ze keurig na drie weken. Ze werkten grondig en gingen verder dan alleen de hoofdlijnen. Zo ontdekten ze bijvoorbeeld een rekenfout waar wij overheen hadden gelezen. ”

Vanuit de ministeries wordt wel gewezen op een mogelijke kwetsbaarheid. De ESS verricht veel werk en schakelt snel met gemeenten en andere partijen. Als een teamlid zou uitvallen, kan deze zorgvuldige dienstverlening hieronder lijden.

Veel gemeenten zien de ESS als een unieke speler binnen het PMG-programma, die een welkome uitzondering vormt op de gebruikelijke werkwijze. In tegenstelling tot de meeste contactpersonen bij de ministeries, worden elementen die eerder genoemd zijn, zoals maatwerk, het meedenken op zowel gemeentelijk als praktisch niveau, en de laagdrempelige en flexibele aanpak, door de gemeenten aangehaald om te beschrijven hoe de ESS zich onderscheidt van andere instanties en organisaties waarmee ze te maken hebben bij de ministeries. Een respondent illustreert dit als volgt:

“ Vaak voelen grote programma's als enorme containerschepen die langsvaren, gericht op maatschappelijke verbetering zonder echt in te zoomen op lokale behoeften. Wat de ESS anders maakt, is dat ze als een loodsboot langsvaren, uitstappen en vragen: 'Wat heb jij nodig? Hoe kunnen we je helpen om echt contact te maken met de gemeenschap?' In die zin vind ik dat ze het heel goed en mensgericht werken. ”

De ESS wordt niet alleen als een welkome afwisseling ervaren, maar heeft ook een aanzienlijk aandeel geleverd in het vergemakkelijken van de deelname van gemeenten aan het PMG- of NPLV-programma. Een manier waarop ze dit doen, is door overzicht te bieden van de activiteiten van verschillende ministeries met betrekking tot ondermijnende criminaliteit, en door gemeenten te ondersteunen bij het aanvragen van financiering en andere vormen van Rijksondersteuning. Een andere manier is door de administratieve last voor gemeenten te verlichten, bijvoorbeeld door te helpen bij het opstellen van onderzoeksaanvragen en het inbedden van weerbaarheidsaspecten, of door te ondersteunen bij de verantwoording van de programma's.

“ De ESS heeft zich erg faciliterend opgesteld en dacht echt mee vanuit wat [gemeente*][13] nodig had. Ze maakten de koppeling tussen het Rijk en lokaal en namen administratieve taken uit handen. Dat gaf ons de ruimte om ons volledig op de inhoud te richten. Normaal zou je zelf aan de slag moeten met alle bijkomende verantwoordelijkheden, maar nu voelde het als een luxe om ontzorgd te worden. ”

“ Het helpt enorm dat de ESS logisch met me meedenkt en rust brengt in de subsidieadministratie. Als het ministerie elke drie maanden zou vragen om een rapportage van zes pagina's voor die €40.000 investering, zou ik daar simpelweg geen tijd voor hebben, want ik ben elke dag bezig met de praktische zaken. Het is een opluchting dat zij dat deel van de verantwoording op zich nemen. Ze zorgen ervoor dat ik op mijn manier die verantwoording kan afleggen. ESS zegt dan: 'Vertel maar wat je doet, hoe je het doet, wat je tegenkomt en welke obstakels je ervaart.' ”

13 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

Kennisdagen, verspreiding en trainingen

De kennisdagen die door de ESS werden georganiseerd, werden door de meeste gemeenten als nuttig ervaren. In veel gevallen waren de respondenten zelf niet aanwezig, maar hadden collega's de kennisdagen bezocht omdat dit handig leek.^[14] In principe hadden ze hier positieve feedback over ontvangen, maar de respondenten konden hier weinig diepgang over bieden. Een gemeente benadrukte dat de kennisverspreiding van de ESS zeer nuttig was, omdat de website van de ESS, presentaties en bijeenkomsten hen hielpen bij het starten en vormgeven van hun aanpak, met voor hen eenvoudige en behulpzame adviezen over onder meer het belang van investeringen in relatieopbouw en het luisteren naar de behoeften van de gemeenschap.

Enkele kritische opmerkingen hierover die naar voren kwamen bij de respondenten, zijn dat het aanbod kennisdagen en leernetwerken van het PMG-programma al erg uitgebreid is en het niet altijd duidelijk is hoe de evenementen die de ESS voor het project 'Weerbare gemeenschappen' organiseert zich verhouden tot eerdergenoemde sessies. Verder werd door een gemeente uit een meer afgelegen gebied genoemd dat het veel tijd en middelen kost om medewerkers en collega's naar een training of kennisdag te sturen.

Veelgenoemde meerwaarde: meedenken op uitvoeringsniveau, het agenderen, beroep kunnen doen op het netwerk

Respondenten werden tijdens de gesprekken ook bevraagd wat volgens hen de meerwaarde of toegevoegde waarde van de ESS is. Een meerwaarde van de ESS die veel gemeenten benoemden, is het kunnen meedenken op uitvoeringsniveau. Voor een rijksorganisatie die een gemeente adviseert, is dat uniek, omdat dat vaak juist lastig blijkt te zijn, aldus een van de respondenten. Velen noemden ook dat de ESS zich onderscheidt door heel praktisch en aansluitend op dat wat lokaal speelt te zijn. Meerdere gemeenten noemden als meerwaarde dat de ESS hen in contact bracht met een landelijk netwerk van gemeenten die met soortgelijke projecten bezig waren, waar ze veel van hun landelijke ervaringen hebben geleerd, wat waardevol was voor hen. Sommige gemeenten merken op dat het onderwerp in eerste instantie niet de hoogste prioriteit had binnen hun gemeenten, maar dankzij de inspanningen van de ESS en hun agendering is het nu op de agenda gekomen. Hierdoor zijn veel gemeenten ermee aan de slag gegaan.

Een andere veelgenoemde meerwaarde die gemeenten noemden, is dat zij gebruik kunnen maken van het netwerk van de ESS, bijvoorbeeld voor contacten binnen andere ministeries. Een respondent zegt hierover het volgende:

“ *Als ik echt moet kiezen, dan is het allerbelangrijkste dat ze een spil zijn tussen verschillende ministeries. Voor een gemeente of uitvoeringsorganisatie is het best ingewikkeld om overzicht te houden, vooral bij gebiedsontwikkeling. Er speelt zoveel tegelijkertijd. Zij hebben de expertise en de connecties, waardoor je weet waar je terecht kunt met je vragen. Ze hebben echt een helikopterview van wat er bij verschillende ministeries speelt op dit thema. Maatwerk zou ik op nummer twee zetten. Op de derde plaats, of gedeeld tweede, staat hun inhoudelijke expertise.* ”

Echter, een enkele gemeente gaf aan dat zij de indruk hadden dat ESS nog zoekende waren naar hun meerwaarde. Tegelijkertijd wordt opgemerkt dat de timing echter niet ideaal was, omdat veel gemeenten toen nog aan het opbouwen en inrichten waren en daarmee zelf ook nog zoekende waren.

Al met al wordt de ondersteuning en advisering van de ESS door de meeste gemeenten positief ervaren. De open en flexibele benadering wordt vaak geprezen, waarbij de ESS met de vraag "Hoe kunnen we je helpen?" contact opneemt. Dit wordt als waardevol gezien, omdat het gemeenten in staat stelt om samen te verkennen welke ondersteuning het beste bij hun (lokale) situatie past. Gemeenten waarderen ook het proactieve contact dat na het initiële gesprek wordt onderhouden, wat bijdraagt aan een duurzame samenwerking. De betrokkenheid van de ESS wordt als hoog aangeschreven, met veel gemeenten die de actieve meedenkrol van de ESS waarderen, bijvoorbeeld bij het bijsturen van projecten. Desondanks zijn er hieromtrent enkele kritische geluiden, zoals onduidelijkheid over het aanbod of verminderde samenwerking door contactverlies, bijvoorbeeld wanneer medewerkers de taken overdroegen aan collega's. Ook werd het aanbod van de ESS door een enkeling ervaren als een onevenwichtige balans tussen de preventieve benadering en de gezagsbenadering.

Al met al wordt de ESS als deskundig en professioneel gezien, met een praktische en concrete aanpak die gemeenten helpt bij het realiseren van hun doelen. De ESS wordt als een waardevolle en onderscheidende speler binnen het PMG-programma ervaren, met name door zowel de inhoudelijke ondersteuning als administratieve lasten te verlichten.

14 De ESS organiseerde twee trainingen over het betrekken van vaders bij wijkaanpakken, uitgevoerd door Trias Pedagogica. Uit de evaluaties blijkt dat de sessies goed werden beoordeeld (gemiddeld 9,1 en 8,8) en aanbevolen door de meeste van de 15 deelnemers.

Uitdagingen bij het maken van de plannen en toekomstige ontwikkelingen bij de ESS

Uit de gesprekken met de ESS-adviseur blijkt dat de plannenmakerij aanvankelijk langer duurde dan verwacht. Een ESS-adviseur zegt hierover onder meer het volgende:

“ We hebben vrij snel gesprekken gevoerd en vooronderzoek gedaan bij gemeenten. We dachten goed te weten waar gemeenten behoefte aan hadden, maar dat bleek complexer. Er was meer overleg nodig omdat gemeenten vaak nog geen duidelijke visie op dit thema hadden, wat intern veel afstemming vroeg. De plannenmakerij heeft daardoor langer geduurd dan verwacht. ”

“ We gingen ervan uit dat gemeenten al een basisparticipatiestructuur hadden, ook rond deze thematiek, en dat ze al doelgroepen zoals jongeren en ouders bereikten. In veel gevallen bleek dat niet zo te zijn. ”

Toekomstige ontwikkelingen bij de ESS: Het ontwikkelen van een meetinstrument en handreiking en een meer gerichte ondersteuning en duidelijkheid

Uit de gesprekken met de ESS-adviseurs komt naar voren dat de ESS momenteel werkt aan stappen om hun ondersteuning en advisering aan gemeenten te verbeteren. Voor het vervolgproject is ESS bezig met het ontwikkelen van een meetinstrument om de status en voortgang van gemeenten te volgen. Daarnaast wordt er gewerkt aan een handreiking, vergelijkbaar met een routekaart, om gemeenten te helpen bepalen waar ze staan en welke stappen nodig zijn om hun aanpak te verbeteren. Met de handreiking en het meetinstrument hoopt ESS beter te kunnen adviseren en evalueren. Uit de gesprekken met de ESS-adviseurs wordt ook duidelijk de ESS ook voor het vervolgtraject gericht wil sturen, meer kaders stellen en duidelijkheid bieden over het type ondersteuning dat zij bieden. Dit zal volgens hen helpen om de ondersteuning effectiever en efficiënter te maken, en gemeenten duidelijkheid te geven over wat ze kunnen verwachten. Een ESS-adviseur merkt hierover het volgende op:

“ Voor het vervolgproject ontwikkelen we een meetinstrument om te beoordelen hoe gemeenten ervoor staan en hun voortgang te volgen. We werken ook aan een handreiking, een soort routekaart, waarmee gemeenten kunnen bepalen waar ze staan en welke stappen nodig zijn. Het bevat inzichten die we tijdens het project hebben verzameld. In het begin hadden we geen duidelijk plan, maar stonden we open voor de behoeften van gemeenten. Nu hebben we meer duidelijkheid over wat gemeenten moeten doen en wat de wetenschap hierover zegt, inclusief hoe die kennis vertaald kan worden naar de praktijk. ”

5 Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met de ESS

Dit hoofdstuk bespreekt de behoeften van gemeenten om de samenwerking met de ESS verder te versterken. In de gesprekken met de veertien gemeenten is gevraagd naar de behoeften van gemeenten om de samenwerking met de ESS verder te versterken en belichten we verder een aantal uitdagingen die gemeenten hebben ervaren, wat hieronder nader wordt weergegeven.

Toewerken naar een meer langdurige samenwerking

Vrijwel alle gemeenten geven aan dat het nuttig zou zijn om de samenwerking met de ESS voort te zetten en verder te versterken. Meerdere respondenten uiten de behoefte dat de ondersteuning van de ESS meer structureel zou zijn. Een van de respondenten merkt hierover het volgende op:

“ *We bouwen nu wel, maar binnen de beperkingen van de tijdelijkheid. Dat is ook de reden dat we een harde eis stellen: het moet duurzaam geïmplementeerd worden. Soms heb je meer dan twee jaar en een pilot nodig om echt verandering te realiseren, zeker binnen deze thematiek. Het voelt alsof ze er alleen in de lente zijn om zadjes te planten, terwijl je zou willen dat ze alle seizoenen meemaken. Dat gun je hen en als gemeente gun je het jezelf ook om gedurende alle seizoenen iemand naast je te hebben staan.* ”

Een andere respondent zegt hierover het volgende:

“ *Als we het project inderdaad gaan verlengen, denk ik zeker dat het goed is om periodiek contact te hebben. Dan kunnen we met alle betrokkenen binnen de gemeente, die hier een rol in spelen, regelmatig samenkomen (...) ik merk dat we de bewoners eigenlijk weinig in beeld hebben binnen het preventieve werk, en ik denk dat zij daar juist een heel belangrijke rol in kunnen spelen. Op dit moment zijn we vooral gericht op onze samenwerkingspartners en helaas niet altijd op duurzame oplossingen; soms neigen we toch naar een snelle oplossing. Je weet immers dat het hier gaat om incidenteel geld, en ja, misschien wordt het met drie jaar verlengd, maar we moeten volgens mij juist meer zoeken naar de langzamere, maar wel duurzame route. ESS kan ons daarin zeker goed ondersteunen.* ”

Kwetsbaarheid van persoonsafhankelijkheid

Om de samenwerking met de gemeente te versterken, merkt één gemeente op dat het cruciaal is om de contacten bij gemeenten niet te afhankelijk te maken van één persoon. Een gemeente benadrukt dat hun werk mensenwerk is en dat er soms mensen wegvallen om uiteenlopende redenen, zoals ook in de betreffende gemeente gebeurde. Hoewel er een plan lag, werd door de afwezigheid van de contactpersoon bij de gemeente het plan niet verder opgepakt en was er weinig contact met ESS. Deze persoonsafhankelijkheid maakt de samenwerking kwetsbaar. De respondent benadrukt dat het belangrijk is om ervoor te zorgen dat de samenwerking niet te kwetsbaar is door deze niet aan één persoon te koppelen. Om dit te voorkomen, moet de samenwerking breder gedragen worden zodat iemand anders het werk kan overnemen bij afwezigheid, aldus de respondent.

Aansluiting behoeften: Uitdagingen en suggesties voor verdere aanpassing

Over het geheel genomen geven de meeste gemeenten aan dat de advisering en ondersteuning van de ESS aansluit bij de behoeften van de gemeente. Vooral de flexibele en op maat gemaakte advisering en ondersteuning van ESS, samen met financiële steun voor extra activiteiten, sluiten met name aan bij de specifieke behoeften van de gemeenten, vooral in tijden van krapte in personeel en capaciteit. Echter, diverse gemeenten benoemen ook een aantal belangrijke uitdagingen en suggesties voor verdere aanpassing, die hieronder worden weergegeven.

Continuïteit en (langdurige) financiering

Een van de belangrijkste uitdagingen die deelnemende gemeenten veelvuldig noemden, is de continuïteit en langdurige financiering. Hoewel veel gemeenten de financiële middelen waarderen die beschikbaar worden gesteld, bevelen veel gemeenten aan dat de ESS meer geld en langere looptijden voorziet voor projecten. Dit voorkomt dat projecten abrupt stoppen wanneer de financiering eindigt. De behoefte aan langlopende financiering en structurele samenwerking is dan ook groot. Een gemeente noemt daarbij dat het van belang is dat de financiering voor een periode van twee tot drie jaar wordt gegarandeerd, zodat ze niet elk jaar opnieuw moeten worden aangevraagd.

De gemeenten benadrukken het belang van een meerjarenplan voor duurzame resultaten. De eenmalige financiering maakt het moeilijk om op lange termijn voort te bouwen, en impactmeting is lastig binnen het huidige budget. Ten aanzien van de uitdaging omtrent de eenmalige financiering, merkt een respondent het volgende op:

“ *Als het geld niet beklijft, kun je niet voortbouwen op een interventie, hoe succesvol die ook is.* ”

Daarnaast wordt opgemerkt dat langdurige investering en zorgvuldigheid nodig zijn om wantrouwen bij bewoners en met name kwetsbare jongeren te overwinnen. Bovendien is er een geuite behoefte aan meer uitwisseling van ervaringen, maar dit moet wel in verhouding staan tot het beschikbare budget, aldus deelnemende gemeenten. Bovendien is er onzekerheid over vervolgfianciering vanuit ESS, wat de continuïteit van projecten onzeker maakt. De tijdelijkheid van de positie van ESS-medewerkers zorgt ook voor onzekerheid¹⁵. De gemeenten benadrukken dan ook het belang van duurzaamheid en langdurige samenwerking.

Gemeenten geven aan dat meer duidelijkheid over de financieringsstromen vanuit ministeries hen zou helpen om beter in te spelen op toekomstige ontwikkelingen. Een gemeente merkt hierbij op dat er een neiging is om te focussen op snelle oplossingen in plaats van duurzame routes, mede door de incidentele aard van de financiering. Gemeenten willen meer focus op langetermijnoplossingen en een grotere betrokkenheid van bewoners. Gemeenten merken dat bewoners een belangrijke rol kunnen spelen in preventief werk en willen hen meer betrekken.

Impactmeting

Gemeenten willen de effectiviteit van interventies op den duur kunnen onderbouwen om hun waarde aan te tonen. Dit proces is echter kostbaar en tijdrovend. Het huidige budget dat gemeenten van de ESS ontvangen, maakt een evaluatiecomponent lastig. Er is behoefte aan extra middelen en duidelijke afspraken over hoe impactmetingen gefinancierd en uitgevoerd kunnen worden. Een gemeente geeft aan dat de ESS hierin nog geen rol heeft, maar dat dit wel een gespreksonderwerp moet worden: hoe meten we dit, en wie gaat het meten? Dit moet besproken worden met het ministerie om te bepalen hoe impactmetingen gefinancierd en uitgevoerd kunnen worden. Kwalitatief onderzoek wordt voorgesteld als een haalbaar alternatief voor langdurig wetenschappelijk onderzoek om de ervaringen van klanten, ouders en jongeren te meten.

Tijdsinvestering, drukte en capaciteitsproblemen

Meerdere gemeenten noemen drukte en capaciteitsproblemen als belangrijke uitdagingen. De tijdsinvestering en coördinatie van projecten nemen vaak veel tijd in beslag. Gemeenten willen graag meedoen, maar door beperkte tijd kunnen ze er niet altijd de nodige energie insteken. Hoewel sommige gemeenten aangeven dat ESS veel werk uit handen neemt en zo min mogelijk druk probeert te leggen op de gemeenten, is er wel tijd nodig om actief mee te doen.

Ook is de samenwerking soms afhankelijk van individuele personen, wat het proces kwetsbaar maakt. Capaciteitsproblemen bij de gemeenten kunnen de voortgang beïnvloeden, vooral bij de afwezigheid of het verloop van personeel of door tijdelijke afwezigheid van sleutelfiguren.

Een gemeente noemde dat het een uitdaging was om de financiële ondersteuning die ESS biedt effectief te laten starten. Dit proces heeft veel tijd in beslag genomen, mede door de betrokkenheid van meerdere mensen, organisaties en agenda's. De tijdsinvestering was groter dan vooraf gedacht. Een respondent merkt op dat de samenwerking soms als een extra belasting wordt ervaren vanwege de drukte en de tijdsinvestering die nodig is. Het betrekken van de ambtelijke organisatie blijkt een grote uitdaging te zijn, wat soms bijdraagt tot een gevoel van energieverlies. Reizen naar bijeenkomsten en het bijhouden van e-mails vergt veel tijd, wat de druk op sommige medewerkers verhoogt.

Meer leren van anderen

Meerdere gemeenten geven aan dat zij graag meer van andere gemeenten in het land willen leren. Gemeenten willen bijvoorbeeld weten: Hoe werken anderen in bijvoorbeeld gemeente X? Wat komen zij tegen? Wat leren zij daarvan? Wat hebben projecten opgeleverd, wat werkt wel en wat werkt niet, en wat kunnen wij van anderen leren als gemeenten? Het delen van dit soort kennis delen wordt als waardevol gezien. Een overzicht van gemeenschappelijke projectresultaten kan hierbij nuttig zijn, zodat gemeenten van elkaar kunnen leren. Dit kan bijvoorbeeld door sessies in Utrecht, hoewel deze vaak een groot deel van de dag in beslag nemen en niet altijd haalbaar zijn voor alle deelnemers, zo blijkt uit de gesprekken.

Een gemeente merkt op dat hoewel de ESS verschillende kennissessies heeft georganiseerd, deze soms als te algemeen werden ervaren. Deze gemeente heeft behoefte aan kleinere groepssessies die dieper ingaan op specifieke vraagstukken en praktische aspecten van samenwerking en projectuitvoering. Praktische informatie over projectuitvoering zou helpen, zoals effectieve implementatie van interventies en stappen naar succes. Gemeenten willen sparren over wat werkt en wat lastig is, om van elkaar te leren en praktische oplossingen te vinden.

Hoewel velen het uitwisselen van ervaringen waardevol vinden, geven sommige gemeenten aan dat dit wel in verhouding moet staan tot de tijdsinvestering. Sommigen merken op dat de huidige algehele PMG-kennisuitwisseling soms overweldigend kan zijn. Het is belangrijk om een haalbare aanpak te vinden, vooral als landelijke terugkomdagen niet mogelijk zijn. Online bijeenkomsten via Teams kunnen een goede oplossing zijn, omdat ze reistijd besparen en toch waardevolle interactie mogelijk maken. Reistijd is een belangrijke factor die door meerdere gemeenten is genoemd,

15 Tijdens de looptijd van dit onderzoek is besloten de pilot voort te zetten in een vierjarig programma, waarmee de continuïteit van collega's en het budget voor de komende vier jaar is gegarandeerd.

vooral voor deelnemers uit verder gelegen gemeenten. Hoewel reizen soms noodzakelijk is, moet het selectief gebeuren, vooral voor kleinere interventies, aldus een van de respondenten. Hybride bijeenkomsten, die zowel fysiek als online plaatsvinden, kunnen mogelijk een oplossing zijn, aldus een van de respondenten. Dit biedt flexibiliteit en maakt het mogelijk om kortere, gerichte sessies te houden die minder belastend zijn voor de deelnemers. Het plannen van bijeenkomsten verder van tevoren kan ook mogelijk helpen, hoewel dit tijdrovend kan zijn. Kortere online sessies van een uur of twee kunnen ook effectief zijn en de deelname vergemakkelijken, aldus een respondent.

De gemeenten willen leren van andere gemeenten, en een focus op kennisdeling en het creëren van lerende gemeenschappen zou nuttig zijn. ESS zou meer inzicht kunnen bieden in de succesfactoren van projecten. Tegelijkertijd benadrukken sommige gemeenten dat dit in verhouding moet staan tot het beschikbare budget en het belang van hybride bijeenkomsten om reistijd te verminderen.

Continuïteit in contactpersonen

In een gemeente wordt genoemd dat de ESS moeite had om toegang te krijgen tot de betreffende gemeente, mede door interne gemeentelijke problemen zoals het ontbreken van opvolging tijdens afwezigheid van contactpersonen. Persoonsafhankelijkheid maakt de samenwerking kwetsbaar; continuïteit in contactpersonen is belangrijk om de samenwerking soepel te laten verlopen.

Concreetheid van aanbod en wederzijdse verwachtingen

Een enkele gemeente ervaarde het aanbod van de ESS als onvoldoende concreet en in een bepaalde hoek bleef hangen, namelijk meer in zorg dan in veiligheid, wat leidde tot teleurstellingen bij deze gemeente. Dit had onder meer te maken met wederzijdse verwachtingen, die beter van tevoren geschetst hadden kunnen worden. Het is van belang dat wederzijdse verwachtingen vooraf beter worden geschetst om teleurstellingen te voorkomen, aldus de betreffende gemeente. Deze gemeente beveelt aan dat de ESS concreter moet zijn en beter moet doorvragen naar de specifieke behoeften en hun eigen bijdrage beter moet positioneren.

Evenwichtige benadering in themabijeenkomsten

Een enkele gemeente noemt dat er een meer evenwichtige balans zou moeten zijn tussen representatieve en preventieve benaderingen in themabijeenkomsten, zodat er ruimte is voor verschillende perspectieven.

Afstemming en communicatie tussen ministeries en ESS

Meerdere respondenten ervoeren de ministeries soms als gescheiden werelden die te weinig communiceren. Het zou nuttig zijn als ESS zou aansluiten bij de overleggen van JenV om het onderwerp te agenderen, bekendheid te geven aan hun aanbod en passende adviezen te geven, aldus een respondent. Hoewel er veel georganiseerd is voor PMG, moet er bovendien gewaakt worden voor 'overkill'. Meerdere respondenten geven aan dat er behoefte is aan meer afstemming tussen JenV en ESS, aangezien er een gebrek aan coördinatie wordt ervaren. Als JenV en de ESS hun bijeenkomsten beter op elkaar afstemmen, kunnen deze gericht en effectiever zijn, aldus een respondent.

Een gemeente benoemt graag te willen zien dat de ESS of iemand van het ministerie betrokken blijft bij leergangen en het programmamangers-netwerk. De ESS kan samen met JenV afspraken maken om de samenwerking te versterken. Continue betrokkenheid van beide partijen is essentieel voor het bouwen op bestaande netwerken en leergangen, en voor het verbeteren van communicatie en coördinatie tussen de betrokken partijen, aldus meerdere respondenten.

Een meer proactieve rol van alle partijen

Een gemeente merkt op dat de samenwerking met de ESS nu meer op afroepbasis en minder intensief is. Dit betekent minder frequente en diepgaande interacties. Een meer proactieve rol van alle partijen zou volgens deze gemeente de samenwerking kunnen verbeteren door regelmatige en gestructureerde interacties te bevorderen.

Kortom, gemeenten geven aan behoefte te hebben aan meer structurele en langdurige samenwerking met de ESS. Ze willen meer leren van andere gemeenten en pleiten voor meer financiële middelen en langere looptijden voor projecten. Gemeenten benadrukken ook het belang van continuïteit in contactpersonen om de samenwerking soepel te laten verlopen.

6 Veranderingen in werkwijze van gemeenten

In de gesprekken met de veertien gemeenten is gevraagd naar welke veranderingen er zijn geweest in de werkwijze van de gemeenten naar aanleiding van de advisering en ondersteuning door ESS, welke hieronder worden besproken.

Versnelling van processen: een extra impuls om het op te pakken en te handelen

Hoewel de samenwerking met ESS door de overgrote meerderheid van de gemeenten als positief werd ervaren, gaven veel gemeenten aan dat het in deze fase nog lastig is om concrete veranderingen te benoemen en dat het voorsnog te vroeg is om iets te zeggen over de effectiviteit van de aanpak. Een respondent geeft daarbij aan dat het moeilijk is om de specifieke invloed van ESS precies aan te wijzen, omdat hun bijdrage slechts één van de vele factoren is in het proces en de initiatieven veelal organisch zijn ontstaan. Desalniettemin wordt in een groot deel van de gemeenten aangegeven dat met name de financiële ondersteuning van ESS een nauwere samenwerking met gemeenten faciliteerde en vooral het agenderen van de noodzaak om hiermee aan de slag te gaan. Meerdere gemeenten gaven aan dat hoewel zij vaak al een bestaande visie en beleid hadden, met name de financiële ondersteuning van ESS hen een extra impuls gaf het sneller op te pakken en te handelen. Dit werd meerdere keren genoemd. Hoewel er nog steeds tijd nodig was om veranderingen door te voeren, bood ESS praktische ondersteuning bij obstakels die gemeenten in de praktijk tegenkwamen, zoals tijd, geld en capaciteit. Het beschikbaar hebben van budget maakt het mogelijk om interventies sneller uit te voeren, wat niet altijd het geval is bij gemeenten. De ondersteuning van de ESS hielp om het proces in beweging te brengen. Mede dankzij beschikbaar budget konden bepaalde interventies sneller worden uitgerold. Zo noemde een gemeente expliciet dat dit resulteerde in snellere handelingsvaardigheden en de mogelijkheid om bepaalde interventies (zoals Vreedzaam) in de hele buurt uit te rollen, niet alleen op scholen.

Breder inzicht en praktische richting

Ongeveer een vijfde van de gesproken gemeenten gaf aan dat mede door de gesprekken met ESS zij getriggerd werden om breder te kijken, bijvoorbeeld naar het concept van gesloten gemeenschappen. Hoewel sommige gemeenten aangaven dat zij in eerste instantie slechts op zoek waren naar een financiële bijdrage, konden ze dankzij de vele afspraken en de proactieve houding van ESS ook gesprekken voeren over andere (inhoudelijke) onderwerpen (zoals zorgfraude). Op die

manier heeft het project op meerdere vlakken kunnen profiteren van hun bijdrage, los van alleen financiële steun. ESS werd daarmee ook als een sparringpartner gezien.

Sommige gemeenten geven aan dat de samenwerking met de ESS hen nieuwe inzichten bracht, bijvoorbeeld over interventies zoals de verbinding met ouders, en dat hun advies hen hielp bij de keuze voor peer-to-peer benaderingen en het bundelen van aanbod. Dit had als gevolg dat lopende projecten werden aangepast en dat de betreffende gemeente het lopende aanbod meer is gaan bundelen.

Makkelijker om een start te maken en om richting te geven aan een aanpak

Een gemeente waar nog niet veel opgezet was voor bepaalde gemeenschappen gaf aan dat onder meer de website van de ESS, waarop hun werk in dit project digitaal terug te vinden is, hen hielp om makkelijker een start te maken en een aanpak te bepalen:

“ Ze gaven simpele, maar nuttige adviezen, zoals het verzamelen van gegevens over wijken en cijfers, en het werken vanuit de praktijk. Die informatie hielp me echt om mijn taak effectief op te pakken. ESS organiseerde ook bijeenkomsten waar presentaties werden gegeven die ik erg zinvol vond en die mijn werkwijze verder vormgaven. Een belangrijk punt vanuit de ESS was om niet te snel met vooropgezette ideeën naar gemeenschappen toe te gaan. In plaats daarvan adviseren ze eerst relaties op te bouwen, te luisteren naar de eigen behoeften van de gemeenschap en dan te kijken of er een vertrouwensbasis ontstaat. Vooral het advies om vanuit de gemeenschap zelf te werken en hen te laten meedenken over oplossingen bleek waardevol. Het helpt om uiteindelijk ook moeilijke thema's bespreekbaar te maken en samen naar oplossingen te zoeken die door de gemeenschap zelf worden gedragen (...). Via de ESS-website kreeg ik veel links naar voorbeelden uit andere gemeentes. Ik heb vooral gekeken naar preventieve programma's, zoals het voorkomen van ondermijning, en hoe andere gemeentes dat aanpakken. Dit heeft mijn werk echt gevoed en geholpen om het breder te zien, hoewel ik ook besef dat we hier in [gemeente*]^[16] nog niet veel hebben voor deze gemeenschappen. ”

16 Dit gedeelte is geblindeerd om de anonimiteit van de respondent te waarborgen.

Verhoogde kennis en wegwijs in het veld

Een andere deelnemer, die relatief nieuw was op het thema en afkomstig was uit een andere gemeente, noemde dat de kennisoverdracht door ESS hen hielp om beter wegwijs te worden in het veld. Deze gemeente merkt op dat ze leerden bij welke landelijke organisaties ze terecht kunnen en kregen een beter overzicht van de spelers in het veld. Deze gemeente waardeerde de kennis en ervaring die ESS met hen deelde, wat hen hielp om hun werk beter in te richten.

Meer tijd en ruimte voor grondig onderzoek

Een gemeente noemde expliciet dat dankzij de ondersteuning van ESS de betreffende gemeente meer tijd en ruimte kreeg om bij de basis te beginnen door grondig onderzoek te verrichten. Dit stelde hen in staat om dieper op de materie in te gaan, wat zeer gewaardeerd werd.

Cultuursensitief werken

Een gemeente noemde dat de ondersteuning en advisering bijdroegen aan het besef dat ze cultuursensitiever moeten werken. De ondersteuning van ESS gaf de betreffende gemeente meer handvatten om dit in de praktijk te brengen. Dit was een belangrijke les die hen hielp om beter in te spelen op de behoeften van diverse gemeenschappen. Deze gemeente beseftte dat cultuursensitiviteit een essentieel onderdeel is voor het succes van hun interventies en dat ze hier nog veel in kunnen leren.

Al met al blijkt dat de samenwerking met de ESS in veel gemeenten een versnelling van processen en bredere inzichten heeft bevorderd. Gemeenten waarderen de praktische adviezen en kennisoverdracht, wat hen hielp om een start te maken en richting te geven aan hun aanpak. ESS fungeerde als sparringpartner en gemeenten kregen meer tijd voor grondig onderzoek en leerden beter wegwijs te worden in het veld.

7 Behoeften voor verdere versterking van de samenwerking met gemeenschappen

Dit hoofdstuk bespreekt de verdere behoeften van gemeenten om de samenwerking met lokale gemeenschappen te verbeteren. Respondenten uit verschillende gemeenten geven aan dat er diverse behoeften zijn om de samenwerking met gemeenschappen verder te verbeteren. Deze behoeften verschillen per gemeente.

Opgeleide professionals

Meerdere gemeenten benadrukken het belang van goed opgeleide en getrainde professionals, zoals jongerenwerkers en intermediairs, die kunnen bijdragen aan het versterken van gemeenschappen. Twee gemeenten noemen specifiek dat het essentieel is dat professionals vaardig zijn in het omgaan met diverse gemeenschappen. Trainingen zoals 'cultuursensitief werken' worden daarbij als belangrijke hulpmiddelen gezien. Een andere gemeente benadrukt dat professionals ook getraind moeten worden in het betrekken van ouders, zonder de vertrouwensband met jongeren te schaden:

“ Jongerenwerkers hebben niet veel met ouders te maken en worstelen met het niet willen schenden van de vertrouwensband die zij met de kinderen hebben. Zij moeten getraind worden in het helpen van ouders, in het geven van tools en gereedschap om met hun kinderen op een gezonde manier om te gaan. ”

Continuering van het project 'Weerbare Gemeenschappen' en inspanningen

Veel gemeenten benadrukken de behoefte aan voortzetting van de inzet van de ESS en de gezamenlijke aanpak die daarmee is ontwikkeld. Respondenten waarschuwen voor de negatieve gevolgen van een zogenaamde 'projectcarrousel': het voortdurend opstarten en stoppen van projecten kan meer schade aanrichten dan vooruitgang boeken. Dit brengt het risico met zich mee dat bewoners afhaken of hun vertrouwen verliezen in de aanpak, de gemeente of de overheid. Zo verwoordt ook een respondent:

“ Stop met nieuwe projectjes en wisselende gezichten; dit veroorzaakt onrust en wantrouwen bij bewoners. ”

Verschillende gemeenten benadrukken dat het opbouwen van een vertrouwensband en het realiseren van gedragsverandering tijd en stabiliteit vereisen. Een respondent illustreert dit als volgt:

“ Werken in een wijk is als een marathon: hoe langer je er bent, hoe beter je een collectief geheugen en een netwerk kunt opbouwen. Netwerken ontwikkelen kost tijd, energie en aandacht. Dat is iets waar je continu in moet investeren. ”

In lijn hiermee pleiten de meeste gemeenten ook voor voortzetting van de dienstverlening van de ESS. De ondersteuning van de ESS wordt niet alleen gewaardeerd, maar blijkt ook helpend te zijn bij het mede vormgeven en uitvoeren van interventies. Bovendien hebben gemeenten inmiddels een goede werkrelatie opgebouwd met de ESS en zijn ze goed op elkaar ingespeeld, wat volgens respondenten bijdraagt aan het succes van de samenwerking.

Passend beleid en ondersteuning van bovenaf

Naast continuïteit in de aanpak is er volgens de gemeenten ook behoefte aan een stevig beleidskader dat richting geeft aan de weerbaarheid van gemeenschappen. Duidelijke en consistente beleidslijnen helpen bij het stellen van doelen en het organiseren van activiteiten. Daarnaast benadrukken sommige gemeenten het belang van bestuurlijk commitment om initiatieven en samenwerking met gemeenschappen te ondersteunen. Een respondent illustreert waarom dit bestuurlijk draagvlak cruciaal is:

“ We hebben hier een progressief college dat heel erg meewerkt en vanuit de instelling werkt van: 'We gaan lekker door met wat we al doen.' Binnen Preventie met Gezag zijn we geen nieuwe dingen gaan doen, maar hebben we voortgebouwd op waar we al tien jaar ervaring mee hebben. Dat maakt ons beleid sterker: we kunnen overal plusjes op zetten in plaats van nog te moeten investeren in iets wat er nog niet is of waarvan mensen niet eens weten dat ze er behoefte aan hebben. ”

Samenvattend benadrukken gemeenten dat niet alleen de aanpak en ondersteuning continu en stabiel moeten blijven, maar ook dat vooruitstrevend en houvast biedend beleid noodzakelijk is om samenwerking met gemeenschappen duurzaam te versterken.

Het vertrouwen winnen van de inwoner

Een belangrijke uitdaging die veel gemeenten signaleren bij het bereiken van gemeenschappen en bewoners in focusbuurten is het aanwezige wantrouwen jegens de overheid. Gemeenten benadrukken dat effectieve strategieën nodig zijn om dit vertrouwen te winnen. Ze benoemen daarbij cruciale elementen zoals het serieus nemen van problemen, luisteren naar wensen van bewoners en daadwerkelijk aanwezig zijn in de buurt.

Een gemeente pleit voor het introduceren van “burgerschapskunde” (hieronder verstaat de respondent het vergroten van inzicht in hoe de overheid en de gemeente functioneren) om dit vertrouwen te herstellen. Een respondent legt uit waarom dit van belang is:

“ Om ondermijning te bestrijden, moet het vertrouwen in de overheid hersteld worden, te beginnen met burgerschapskunde en beter inzicht in hoe de gemeente en politiek functioneren aanbrenge bij bewoners. ”

De respondent beschrijft hoe een gebrek aan vertrouwen in de gemeente of de overheid een buurt of wijk vatbaarder maakt voor ondermijnende criminaliteit:

“ Als dat niet goed gebeurt [uitleggen wat de gemeente/overheid voor bewoners kan betekenen] kunnen andere partijen deze rol overnemen. Criminele families kunnen dan zeggen: ‘Bel de gemeente niet, bel ons maar. Als je naar het buurtteam belt, nemen ze je kinderen uit huis. Bel ons, wij komen langs en helpen je, en dan doe jij af en toe iets terug voor ons.’ Dit speelt zich ook op subtielere manieren af, bijvoorbeeld door mensen te vragen op te letten wanneer de politie langs komt of even een telefoontje te plegen. ”

Volgens deze respondent is het nodig om de gemeenschap beter te doen realiseren dat de gemeente er is om hen te helpen en burgers adequaat te informeren via welke wegen ze ondersteuning van de gemeente kunnen ontvangen.

Gemeenten onderstrepen dat er meer direct contact met inwoners nodig is om het vertrouwen te herstellen en samenwerking te vergroten. Hoewel de financiële en praktische ondersteuning van de ESS helpt om meer professionals op straat te krijgen en verbinding te zoeken, geven meerdere gemeenten aan dat er extra middelen en capaciteit nodig zijn om voldoende zichtbaar en aanwezig te zijn in de wijken.

Een andere gemeente geeft aan dat het wegnemen van obstakels moet gebeuren door mensen die de doelgroep goed kennen, omdat er veel wantrouwen wordt gekoesterd naar gemeenten, bijvoorbeeld naar aanleiding van de toeslagenaffaire.

Ten slotte is er nog een respondent die aangeeft dat je buurtbewoners soms meer moet stimuleren om mee te doen, bijvoorbeeld door het aanbieden van waardebonnen:

“ In de praktijk zien we dat veel gezinnen het zwaar hebben, zeker door de energiecrisis. Deze gezinnen leven vaak in armoede en worden extra hard geraakt. Wat wij doen om ze te motiveren, is werken met waardebonnen – zoals voor bol.com – met bedragen van 30 tot 50 euro. Soms is dit nodig om mensen te verleiden tot deelname, want als we resultaat willen behalen, moeten we ook soms wat geven. ”

Netwerken en kennisdeling

Veel gemeenten benadrukken het belang van kennisdeling en de behoefte aan gerichte, op maat gemaakte kennis. Een terugkerende wens is de mogelijkheid om regelmatig samen te komen en te sparren met andere gemeenten, waarbij vooral het uitwisselen van praktijkervaringen centraal staat. Hierbij wordt wel aangegeven dat de samenstelling van zulke bijeenkomsten cruciaal is: als alle deelnemers nog in een beginfase verkeren, valt er weinig van elkaar te leren. Daarnaast signaleren sommige gemeenten een tekort aan specifieke kennis binnen het gemeentelijk apparaat, zoals hoe je bepaalde gemeenschappen effectief kunt benaderen en welke culturele en sociale factoren daarbij een rol spelen. Deze behoefte aan meer gerichte expertise wordt breed gedragen. Een laatste suggestie richt zich op ondersteuning van kleinere gemeenten. Zij hebben, met name in de buurt van grotere steden, vaak ook te maken met ondermijnende criminaliteit. Gemeenten stellen voor dat de ESS of een ander uitvoerend orgaan hen benadert met een ‘keuzepallet’ van effectieve interventies. Zo kunnen kleinere gemeenten leren van succesvolle aanpakken die eerder zijn toegepast in grotere gemeenten en deze zelf uitrollen.

Samenwerken met de buurt

Meerdere gemeenten benadrukken dat effectieve samenwerking met gemeenschappen niet van bovenaf kan worden opgelegd. Het advies is om de gemeenschap vanaf het begin te betrekken bij elke stap van het proces. Het identificeren en inschakelen van informele sleutelfiguren binnen de gemeenschappen is daarbij essentieel. Een respondent licht dit nader toe:

“ Wij hebben niet alleen behoefte aan professionals die al in ons netwerk zitten, maar juist aan het vinden van informele sleutelfiguren binnen de gemeenschappen. Iemand die intrinsiek gemotiveerd is, namens de gemeenschap spreekt en inzicht kan geven in wat er leeft binnen de gemeenschap. ”

Gemeenten benadrukken verder dat het niet alleen belangrijk is om professionals in de wijk te hebben, maar ook om te investeren in het werven en behouden van deze sleutelfiguren. Een respondent legt uit dat dit niet simpelweg een kwestie is van meer capaciteit op straat, maar ook een andere insteek:

“ *Ik denk dat programmamanagers sterker kunnen worden in het versterken van de rol van bewoners en dat onze mindset daarover getraind kan worden. Duurzame verandering in een wijk ontstaat niet door simpelweg een aantal uren in te zetten, maar door bewoners zelf sterker te maken en hun rol te erkennen. Als er vervolg komt, zou ik het fijn vinden als de ESS daarin een rol speelt.* ”

Een respondent vat dit als volgt samen:

“ *Whatever is the question, community is the answer.* ”

Kortom, gemeenten benadrukken het belang van goed opgeleide en getrainde professionals, de continuering van de inzet van de ESS, en een stevig beleidskader dat richting geeft aan de weerbaarheid van gemeenschappen. Ze signaleren ook de noodzaak van effectieve strategieën om het vertrouwen van inwoners te winnen en pleiten voor meer direct contact met bewoners.

8 Aanbevelingen van respondenten

In dit hoofdstuk presenteren we de aanbevelingen van respondenten op verschillende niveaus om de effectiviteit van de inspanningen in het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning' te vergroten. We bespreken aanbevelingen op rijksniveau, gemeentelijk niveau en uitvoerend niveau.

8.1. Aanbevelingen op rijksniveau

Continuïteit en langdurige financiering

Een groot deel van de gemeenten wil duurzaam waarborgen dat de activiteiten nog lang georganiseerd kunnen worden en bij voorkeur een vast onderdeel van het interventieaanbod blijven. Veel gemeenten noemen als aanbeveling dat er gezorgd moet worden voor meer langlopende financiering, omdat langdurige processen tijd nodig hebben, vooral in complexe wijken. Een respondent illustreert dit als volgt:

“ Het zijn processen van de lange adem. Wat dit jaar niet lukt, kan het jaar daarop wel lukken. Serendipiteit speelt een grote rol. ”

Gemeenten willen voorkomen dat de activiteiten stoppen wanneer de financiering van het ministerie ophoudt. Volgens deelnemers maakt langlopende financiering het mogelijk om duurzame oplossingen te implementeren en voorkomt het dat projecten abrupt eindigen door wisselingen in politieke prioriteiten.

Meer aandacht voor de impactmeting

Een aantal gemeenten benadrukt het belang van impactmeting van interventies, maar dit is kostbaar en tijdrovend en moet met het ministerie besproken worden om te bepalen hoe impactmetingen gefinancierd en uitgevoerd kunnen worden. Het huidige ESS-budget bevat volgens hen nog onvoldoende een evaluatiecomponent, wat impactmeting bemoeilijkt. Extra middelen voor impactmetingen zijn nodig. Een gemeente stelt kwalitatief onderzoek voor als alternatief voor langdurig wetenschappelijk onderzoek om inzicht te krijgen in de ervaringen van klanten, ouders en jongeren.

Investeer in de samenwerking tussen ministeries

Meerdere gemeenten bevelen aan dat de timing van de PMG-gelden beter gecoördineerd kan worden om overlappingsen en onduidelijkheid te verminderen. Dit kan onder meer door betere afstemming tussen verschillende departementen, door het regelmatig afstemmen van plannen en budgetten, waarbij ESS ook meer samen met Justitie en Veiligheid (JenV) zou kunnen werken om een gezamenlijke route te volgen en het aanbod te concretiseren, wat helpend zou kunnen zijn om overlappingsen en inefficiënties te verminderen.

Stem verwachtingen beter af en verduidelijk de expertise van ESS

In een enkele gemeente was er sprake van een mismatch qua verwachtingen. ESS zou kunnen aansluiten bij overleggen van JenV om bekendheid te geven aan hun werk en passende adviezen te geven. Dit helpt om de verwachtingen beter af te stemmen en de samenwerking te verbeteren.

Proactief contact bij wisseling van gemeentelijke contactpersonen

ESS zou proactiever contact kunnen opnemen bij wisseling van contactpersonen in gemeenten om de continuïteit te waarborgen en te voorkomen dat trajecten stilvallen. Dit kan helpend zijn om de samenwerking tussen ESS en gemeenten soepel te laten verlopen en zorgt ervoor dat er geen belangrijke informatie verloren gaat tijdens de overgang.

8.2. Aanbevelingen op gemeentelijk niveau

Investeren in contact en betrokkenheid

Meerdere gemeenten benadrukken dat het belangrijk is om meer te investeren in duurzame relaties met gemeenschappen. Dit betekent onder meer regelmatig contact met bewoners aangaan en onderhouden, en het verlagen van drempels, bijvoorbeeld bij subsidieregelingen die vaak ingewikkeld zijn en ontmoedigen, aldus respondenten. Het is aan te bevelen dat gemeenteambtenaren regelmatig de wijken in gaan om direct contact te hebben met bewoners en oprechte interesse tonen in hun behoeften. Dit helpt om een beter begrip te krijgen van de lokale context door tijd in de wijk door te brengen en beter te begrijpen wat er speelt en de specifieke uitdagingen waarmee bewoners te maken hebben. Dit directe contact kan bijdragen aan meer vertrouwen en een betere samenwerking tussen de gemeente en de bewoners, aldus de deelnemers.

Praktische ondersteuning en voorbeelden

Deel voorbeelden van succesvolle aanpakken: Bied praktische ondersteuning en deel voorbeelden van succesvolle aanpakken uit andere gemeenten om inzicht en nieuwe ideeën te geven. Dit kan door het organiseren van workshops en uitwisselingsprogramma's. Een overzicht van wat andere

gemeenten doen en welke keuzes zij maken kan veel inzicht geven. Dit helpt gemeenten om van elkaar te leren en best practices te implementeren. Het is daarbij belangrijk om ook te kijken naar wat er al is en dit te versterken, aldus de deelnemers. ESS kan hierbij een rol spelen in het faciliteren van uitwisselingen tussen gemeenten. Dit kan door het organiseren van bijeenkomsten waar gemeenten hun ervaringen en aanpakken delen. Aandachtspunt daarbij is dat het wel in verhouding dient te staan tot de tijdsinvestering.

Maak meer gebruik van succesverhalen

Deel succesverhalen binnen de gemeente om sceptische collega's te overtuigen van de waarde van bewonersinspraak en community-based werken. Dit kan helpen om interne weerstand binnen de ambtelijke organisatie te verminderen en een cultuurverandering te bevorderen. ESS zou ervaringen en best practices kunnen delen om doorbraken te genereren en mensen mee te krijgen in de mindset van community-based werken. Dit kan bijvoorbeeld door het organiseren van interne workshops en het delen van casestudies.

Meer flexibiliteit in subsidieaanvragen

Maak subsidieregelingen flexibeler en minder bureaucratisch, zodat bewonersinitiatieven gemakkelijker toegang hebben tot financiering. Dit kan door het vereenvoudigen van aanvraagprocedures en het verminderen van administratieve lasten.

8.3. Aanbevelingen op uitvoerend niveau

Versterken van de rol van wijkregisseurs

Een respondent merkt op dat wijkregisseurs vaak signalen oppikken in de wijk, maar moeite hebben om deze op de gemeentelijke agenda te krijgen. Het is belangrijk om hen meer mandaat en ondersteuning te geven om deze signalen effectief te kunnen doorgeven.

Verminderen van bureaucratische obstakels

Maak subsidieregelingen eenvoudiger en toegankelijker voor bewonersinitiatieven om de samenwerking met gemeenschappen te verbeteren. Dit kan door het verminderen van administratieve lasten en het vereenvoudigen van aanvraagprocedures. Vrijwilligerswerk kan bijvoorbeeld minder zwaar worden door de rompslomp rond subsidieaanvragen te verminderen. Dit zou meer bewoners kunnen aanmoedigen om actief deel te nemen aan gemeenschapsprojecten zonder ontmoedigd te worden door bureaucratische hindernissen.

Sleutelfiguren

Het is belangrijk om te blijven investeren in de inzet van sleutelfiguren die het vertrouwen van de gemeenschap hebben. Het is cruciaal om te blijven investeren in sleutelfiguren omdat zij, als intrinsiek gemotiveerde individuen die namens de gemeenschap spreken en inzicht geven in wat er leeft, een belangrijke aanvulling kunnen vormen op de professionals in het netwerk en essentieel zijn voor het versterken van de samenwerking en weerbaarheid binnen gemeenschappen.

Investeren in digitale weerbaarheid

Zorg voor kartrekkers op het gebied van digitale veiligheid en investeer in digitale weerbaarheid om achterstanden in te halen. Dit kan onder meer door het aanstellen van specialisten en het bieden van training en ondersteuning aan medewerkers.

Samenvattend pleiten respondenten op rijksniveau voor continuïteit en langdurige financiering, meer aandacht voor impactmeting, en betere samenwerking tussen ministeries. Op gemeentelijk niveau wordt geadviseerd om te investeren in contact en betrokkenheid met gemeenschappen, praktische ondersteuning en het delen van voorbeelden van successen uit andere gemeenten, en subsidieregelingen eenvoudiger en toegankelijker te maken voor bewonersinitiatieven. Op uitvoerend niveau wordt aanbevolen om de rol van wijkregisseurs te versterken, bureaucratische obstakels te verminderen om de samenwerking met gemeenschappen te verbeteren, en te blijven investeren in sleutelfiguren en digitale weerbaarheid.

9 Overkoepelende conclusie

Dit hoofdstuk biedt een samenvatting van de belangrijkste bevindingen en conclusies van het rapport. Het doel van dit verkennende onderzoek was om inzicht te krijgen in zowel het proces als de effecten van de ondersteuning en advisering door de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) aan veertien gemeenten in het kader van het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning'. In het onderzoek stond het perspectief van gemeenten centraal, en onderzochten we hoe de gemeenten de ondersteuning en advisering door de ESS ervaren. Ter voorbereiding spraken we met twee ESS-adviseurs en interviewden daarna achttien respondenten uit veertien gemeenten en drie stakeholders van diverse ministeries, om een inzicht te verkrijgen in de advisering en ondersteuning door de ESS.

Conclusies

Hieronder geven we de conclusies weer. Dit doen we per onderzoeksvraag, onderverdeeld in procesevaluatie en effectenevaluatie.

Procesevaluatie

- Welke acties hebben gemeenten ondernomen om de samenwerking met lokale (hechte) gemeenschappen te verbeteren, welke gemeenschappen waren dit en hoe verliep dit?*
 - Acties ondernomen: Gemeenten hebben verschillende acties ondernomen om de samenwerking met lokale gemeenschappen te verbeteren. Deze acties omvatten onder meer buurtgerichte interventies en bijeenkomsten, huisbezoeken en persoonlijk contact, en onderwijs en training voor zowel bewoners als professionals.
 - Gemeenschappen: De focus lag voornamelijk op bewoners in kwetsbare wijken die onderdeel zijn van het PMG-programma. Deze wijken kenmerken zich veelal door een lage sociaaleconomische status, hoge armoedecijfers, een hoge mate van diversiteit, en regelmatig voorkomende criminaliteit of overlast door jongeren. Sommige gemeenten richtten zich specifiek op een gemeenschap, terwijl andere gemeenten eerder een bredere, heterogene doelgroep hanteerden.

- Welke ondersteuning en advisering van de ESS heeft hierbij plaatsgevonden?*
 - Financiële ondersteuning: De ESS heeft alle gemeenten financieel ondersteund om interventies te kunnen bekostigen. Dit omvatte trainingen voor professionals, financiering van specifieke interventies, (actie)onderzoek naar weerbaarheid en ondermijning in gemeenschappen, en evaluatie van interventies.
 - Advisering en expertise: De ESS heeft haar expertise ingezet om bij te dragen aan de (door)ontwikkeling van beleid en interventies, waarbij zij actief meedachten en begeleiding boden in verschillende stadia van gemeentelijke projecten. Veel gemeenten ervaren de ondersteuning als zijnde op maat en waarderen de kritische en constructieve sparring.
 - Inzet netwerk: De ESS heeft haar netwerk ingezet om gemeenten in contact te brengen met relevante organisaties, partners en netwerken. Dit netwerk omvatte contacten bij ministeries, andere gemeenten, en uitvoerende organisaties en onderzoeksinstituten.
 - Meedenken financiering: De ESS heeft gemeenten geholpen bij het verkrijgen en verantwoorden van financiering. Dit omvatte onder andere ondersteuning bij financieringsaanvragen, hulp bij de financiële verantwoording en documentatie van de voortgang.
 - Trainingen en kennisdeling: De ESS organiseerde verschillende trainingen, kennisbijeenkomsten en sessies waar gemeenten kosteloos gebruik van konden maken.

- Hoe wordt de ondersteuning en advisering door de ESS door gemeenten ervaren?*
 - Positieve ervaringen: De ondersteuning en advisering van de ESS werd over het algemeen zeer positief ervaren. Gemeenten waardeerden met name de open en flexibele benadering, de proactieve houding, de betrokkenheid en de deskundigheid van de ESS. De ESS werd door sommige gemeenten gezien als een waardevolle en onderscheidende speler binnen het PMG-programma, met name omdat de ESS inhoudelijke ondersteuning bood en de administratieve lasten verlichtte..
 - Minder positieve ervaringen: Er waren enkele kritische geluiden, zoals onduidelijkheid over het aanbod en verminderde samenwerking door contactverlies. Sommige gemeenten ervoeren het aanbod van de ESS als onvoldoende concreet en als het blijven hangen in een bepaalde hoek, namelijk meer in zorg dan in veiligheid.

4. *Wat hebben de gemeenten nodig om de samenwerking met ESS verder te versterken?*
- Structurele en langdurige samenwerking: Gemeenten gaven aan behoefte te hebben aan meer structurele en langdurige samenwerking met de ESS. Dit omvat de continuering van het project 'Weerbare Gemeenschappen' en inspanningen, en het voorkomen van een zogenaamde 'projectcarrousel'.
 - Leren van andere gemeenten: Gemeenten willen meer leren van andere gemeenten in het land. Dit omvat het delen van kennis en ervaringen, en het organiseren van sessies waarin gemeenten hun aanpakken en resultaten kunnen delen.
 - Continuïteit in contactpersonen: Gemeenten benadrukten het belang van continuïteit in contactpersonen om de samenwerking soepel te laten verlopen en te voorkomen dat trajecten stilvallen.
 - Financiële middelen en langere looptijden: Gemeenten pleiten voor meer financiële middelen en langere looptijden voor projecten om duurzame resultaten te kunnen behalen.

Effectevaluatie

5. *Welke (beleids)veranderingen zijn er geweest in de werkwijze van de gemeenten naar aanleiding van de advisering en ondersteuning door ESS en hoe heeft dit uitgepakt?*
- Versnelling van processen: De financiële ondersteuning van de ESS heeft in veel gemeenten een versnelling van processen vergemakkelijkt en een extra impuls geboden om initiatieven op te pakken.
 - Breder inzicht en praktische richting: Gemeenten gaven aan dat de samenwerking met de ESS hen nieuwe inzichten bracht, bijvoorbeeld over interventies zoals de verbinding met ouders. Ook hielp het advies van ESS hen bij de keuze voor peer-to-peer benaderingen en het bundelen van aanbod.
 - Makkelijker om een start te maken: Gemeenten waar nog niet veel opgezet was voor bepaalde gemeenschappen gaven aan dat de ESS hen hielp om makkelijker een start te maken en een aanpak te bepalen. Dit omvatte onder meer het advies om gegevens over wijken en cijfers te verzamelen, en om vanuit de praktijk te werken.
 - Verhoogde kennis en wegwijs in het veld: Veel gemeenten waardeerden de kennis en ervaring die ESS met hen deelde, wat sommige gemeenten hielp om hun werk beter in te richten en wegwijs te worden in het veld.
 - Meer tijd en ruimte voor grondig onderzoek: Mede dankzij de ondersteuning van ESS ervoeren sommige gemeenten dat zij meer tijd en ruimte kregen om bij de basis te beginnen door grondig onderzoek te verrichten.

- Cultuursensitief werken: Een gemeente gaf aan dat de ondersteuning en advisering bijdroegen aan het besef dat de gemeente cultuursensitiever moet werken en dat de ondersteuning van ESS de gemeente meer handvatten gaf om dit in de praktijk te brengen.

6. *Wat hebben de gemeenten nodig om de samenwerking met (hechte) gemeenschappen verder te versterken?*

- Opgeleide professionals: Gemeenten benadrukten het belang van adequaat opgeleide en getrainde professionals, zoals jongerenwerkers en intermediairs, die kunnen bijdragen aan het versterken van gemeenschappen. Trainingen zoals 'cultuursensitief werken' worden daarbij als belangrijke hulpmiddelen gezien.
- Continuering: Gemeenten benadrukten de behoefte aan voortzetting van de inzet van de ESS en de gezamenlijke aanpak die daarmee is ontwikkeld. Ze waarschuwen voor de negatieve gevolgen van een 'projectcarrousel' en pleiten voor stabiliteit en continuïteit.
- Passend beleid en ondersteuning van bovenaf: Gemeenten hebben behoefte aan een stevig beleidskader dat richting geeft aan de weerbaarheid van gemeenschappen. Ook hebben ze bestuurlijk commitment nodig om initiatieven en samenwerking met gemeenschappen te ondersteunen.
- Vertrouwen winnen van de inwoner: Gemeenten benadrukten het belang van effectieve strategieën om het vertrouwen van inwoners te winnen. Dit omvat het serieus nemen van problemen, luisteren naar wensen van bewoners, en daadwerkelijk aanwezig zijn in de buurt.

7. *Welke aanbevelingen op het niveau van het Rijk, gemeente en uitvoering kunnen worden gedaan om de effectiviteit van de inspanningen in het project Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning te vergroten?*

- Aanbevelingen op rijksniveau: Continuïteit en langdurige financiering, meer aandacht voor impactmeting, betere samenwerking tussen ministeries, en proactief contact bij wisseling van contactpersonen.
- Aanbevelingen op gemeentelijk niveau: Investeren in contact en betrokkenheid, praktische ondersteuning en voorbeelden delen, meer flexibiliteit in subsidieaanvragen, en gebruik van succesverhalen.
- Aanbevelingen op uitvoerend niveau: Versterken van de rol van wijkregisseurs, verminderen van bureaucratische obstakels, investeren in digitale weerbaarheid, en blijven investeren in sleutelfiguren.

Al met al blijkt uit dit verkennend onderzoek dat de ondersteuning en advisering door de ESS over het geheel genomen als bijzonder positief wordt ervaren door deelnemende gemeenten. Gemeenten waarderen de open en flexibele benadering van de ESS, evenals de proactieve houding en betrokkenheid. De ESS heeft een breed scala aan ondersteuning geboden, variërend van financiële bijdragen en strategische advisering tot het inzetten van netwerken en het organiseren van trainingen en kennisbijeenkomsten.

Onze aanbevelingen op basis van dit onderzoek omvatten met name het prioriteren van:

- Het waarborgen van continuïteit en langdurige financiering.
- Het investeren in impactmetingen.
- Het verbeteren van de samenwerking tussen verschillende ministeries.
- Het blijven investeren in duurzame relaties met gemeenschappen (door bijvoorbeeld meer sleutelfiguren te betrekken, of zoals in een gemeente werd gedaan, door sleutelfiguren actief te betrekken bij het formuleren van adviezen).
- Praktische ondersteuning en voorbeelden meer te delen in het land (o.a. door ook de bijeenkomsten in hybride vormen aan te bieden).

Methodologische reflectie

Dit onderzoek heeft een aantal beperkingen die we hieronder beknopt bespreken.

- Toegang tot sleutelfiguren: Gezien de beperkte looptijd van het onderzoek was het niet mogelijk om relevante sleutelfiguren binnen de gemeenschappen te spreken. Dit kan de volledigheid van het perspectief op de effecten van de interventies hebben beperkt. Voor toekomstig onderzoek is het belangrijk om een betere toegang tot en betrokkenheid van sleutelfiguren binnen de gemeenschappen te waarborgen, zodat een vollediger beeld van de effecten van de interventies kan worden verkregen.
- Variatie in gemeentelijke contexten: De deelnemende gemeenten verschillen onder meer in grootte, sociaaleconomische status en mate van ondermijning. De manier waarop gemeenten de ondersteuning en adviezen van de ESS hebben geïmplementeerd, kan bovendien verschillen. Deze variaties kunnen invloed hebben gehad op de resultaten en de mate waarin de bevindingen toepasbaar zijn op andere gemeenten. Toekomstig onderzoek zou meer inzicht kunnen bieden in de variaties in gemeentelijke contexten en de implementatie van de ESS-ondersteuning door verschillende gemeenten, evenals de impact hiervan op de resultaten.

- Beperkte scope en looptijd van het onderzoek: De beperkte looptijd van het onderzoek maakte het niet mogelijk om de langetermijneffecten van de interventies inzichtelijk te maken. Voor toekomstig onderzoek is het aan te bevelen om meer langlopend onderzoek te doen om de langetermijneffecten van de ESS-ondersteuning in kaart te brengen. Daarnaast zou toekomstig onderzoek ook rekening moeten houden met externe factoren, zoals veranderingen in lokaal beleid, economische omstandigheden, of andere initiatieven die gelijktijdig plaatsvonden. Het is belangrijk om de invloed van deze externe factoren op de effectiviteit van de interventies te analyseren.

Ondermijning is een complex en veelzijdig probleem, waardoor het moeilijk is om alle aspecten volledig te begrijpen en te adresseren binnen de scope van één onderzoek. Verder onderzoek is gewenst om een dieper inzicht te krijgen in de verschillende facetten van ondermijning en hoe deze effectief kunnen worden aangepakt.

Bijlage 1: Onderzoeksopzet

Doel van het verkennend onderzoek is om inzicht te geven in zowel het proces als de effecten van de ondersteuning en advisering door de ESS aan de veertien gemeenten.

Onderzoeksvragen

Binnen dit onderzoek wordt er antwoord gegeven op de volgende zeven onderzoeksvragen:

Procesevaluatie

1. Welke acties hebben gemeenten ondernomen om de samenwerking met lokale (hechte) gemeenschappen te verbeteren, welke gemeenschappen waren dit en hoe verliep dit?
2. Welke ondersteuning en advisering van de ESS heeft hierbij plaatsgevonden?
3. Hoe wordt de ondersteuning en advisering door de ESS door gemeenten ervaren?
4. Wat hebben de gemeenten nodig om de samenwerking met ESS verder te versterken?

Effectevaluatie

5. Welke (beleids)veranderingen zijn er geweest in de werkwijze van de gemeenten naar aanleiding van de advisering en ondersteuning door ESS en hoe heeft dit uitgepakt?
6. Wat hebben de gemeenten nodig om de samenwerking met (hechte) gemeenschappen verder te versterken?
7. Welke aanbevelingen op het niveau van het Rijk, gemeente en uitvoering kunnen worden gedaan om de effectiviteit van de inspanningen in het project Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning te vergroten?

Ter voorbereiding op de gesprekken met de gemeenten kregen we inzicht in de relevante documenten die ter beschikking staan van de opdrachtgever betreffende de uitvoering van het project in de veertien gemeenten. Voordat we de gesprekken afnamen met de gemeenten, spraken wij met daarnaast met twee adviseurs van de ESS ter voorbereiding om de aard van de advisering goed te duiden en niet alleen afhankelijk te zijn van de documenten en beelden van de gemeenten

Uiteindelijk hebben we alle veertien gemeenten gesproken die deelnamen aan het project 'Weerbare gemeenschappen tegen ondermijning', die wij hebben benaderd met behulp van het netwerk van ESS. De gemeenten kregen de mogelijkheid om met een of meerdere collega's deel te nemen om voldoende diepgang in de gesprekken te waarborgen. In totaal zijn 18 respondenten uit de 14 deelnemende gemeenten geïnterviewd, waarbij elk interview ruim één uur duurde. Tot slot hebben wij in totaal drie stakeholders gesproken die hun licht kunnen laten schijnen over de context waarin de gemeenten en de ESS werken, namelijk: één betrokkene vanuit het ministerie van Justitie en Veiligheid, één betrokkene vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, en één betrokkene van een andere afdeling van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Respondenten kregen voor aanvang van het gesprek zowel schriftelijk als mondeling een uitleg over de aard en inhoud van het onderzoek. De respondenten vanuit de gemeenten hebben een toestemmingsformulier getekend. De gegevens zijn anoniem verwerkt. Alle gesprekken zijn, na uitdrukkelijke toestemming van respondenten opgenomen, zodat we de gesprekken verder konden uitwerken. Alle gesprekken zijn afgenomen aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst op basis van de doelstellingen van het project, de beschikbare documentatie en de onderzoeksvragen voor de procesevaluatie en de effectrapportage. De audiobestanden van de interviews werden uitgeschreven als transcripties. Dit om ervoor te zorgen we geen informatie over het hoofd zagen en alle verzamelde data werden meegenomen in de analyse.

Tabel 1. Overzicht deelnemende 14 gemeenten en aantal respondenten per gemeente

Deelnemende gemeenten	Aantal respondenten
Amsterdam	1
Arnhem	1
Breda	1
Delft	1
Dordrecht	2
Eindhoven	1
Groningen	1
Heerlen	2
Leeuwarden	1
Nieuwegein	2
Roosendaal	1
Rotterdam	1
Utrecht	2
Zaanstad	1
Totaal aantal respondenten:	18

Analyse en rapportage

Het laatste onderdeel in dit onderzoek omvatte het schrijven van deze eindrapportage. We hebben de semigestructureerde topiclist als leidraad gebruikt om de structuur te vormen en hebben op grond daarvan de hoofdstukken samengesteld. We hebben de documenten en uitkomsten van de dataverzameling geanalyseerd en een eerste concept rapportage opgesteld waarin we de onderzoeksvragen beantwoordden. Tijdens een gesprek met de opdrachtgever hebben we de resultaten besproken, waarna we het rapport definitief hebben gemaakt.

Beperkingen van het onderzoek

Hoewel de effectevaluatie betrekking had op de advisering van de ESS aan de gemeenten en niet op de effecten van de activiteiten in de gemeenten met de gemeenschappen, leek het ons daarnaast ook waardevol om, via de gesproken respondenten bij de gemeenten, waar mogelijk, een relevante sleutelfiguur te spreken in het kader van het onderzoek, om zo ook het perspectief op te halen van relevante sleutelfiguren die in aanraking waren gekomen met initiatieven die (mede) mogelijk waren gemaakt door de ESS, wat de ervaring tot nu toe was en wat het hen had gebracht. We wilden weten hoe de werkwijze/plannen die vorm hadden gekregen (mede) dankzij de ESS, ontvangen waren door de gemeenschap, of die goed aansloten op de behoeften van de gemeenschappen en of die effect hadden gehad. Wij hadden de gemeenten gevraagd naar mogelijke relevante sleutelfiguren, maar gezien de beperkte looptijd van het onderzoek bleek dit echter niet haalbaar te zijn. In het overgrote deel van de gemeenten werd aangegeven dat men nog niet zover in het proces was of dat de contacten daarvoor nog te pril waren.

COLOFON

Auteurs: Dr. S.M. Ganpat
G. Verwajen, MSc
Illustratie aldi, AdobeStock_845582848
Uitgave Verwey-Jonker Instituut 2024
Giessenplein 59-C
3522 KE Utrecht
T (030) 230 07 99
E secr@verwey-jonker.nl
I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-94-6409-354-4
© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, Februari 2025.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt
vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial
reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.